

In memoriam: Hubert van Wersch [1917-2007]

DOOR LUC WOLTERS

Op het gedachtenisprentje, waarvoor Hubert van Wersch zelf een tekst had geschreven, kijkt hij nog één keer om en dankt de Heer voor het mooie leven, dat Hij hem had geschonken. Een leven van ruim negen decennia, een goed gevuld arbeidzaam en behulpzaam leven. Hij ziet terug op een zorgeloze jeugd met goede ouders, prijst zich gelukkig met een lang en gelukkig huwelijksleven en met een rijke schare kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen.

Hubert Nic. J.J. van Wersch werd op 7 juli 1917 geboren als telg uit een familie met eeuwenoude banden met Simpelveld, die bestuurders, notabelen en ondernemers had voortgebracht. De aandacht voor genealogie zou hem een leven lang vergezellen. Hij werd onderwijzer te Schimmert [1938-1946] en huwde in 1941 met de Simpelveldse Lieske Coenen. In Schimmert werden de eerste twee van vier kinderen in totaal geboren. De derde spruit vernoemde hij naar de kerkpatroon van Simpelveld en Schimmert, de Heilige Remigius. Na de oorlog werd Hubert van Wersch aangesteld aan de R.K. Jongensschool te Simpelveld, waarna hij sindsdien in de volksmond 'd'r Meester' genoemd werd. Hier onderwees hij tot 1959 velen en spoorde hen met verhalen aan tot interesse voor de lokale historie. Hierbij vulde hij de regionale lacunes aan, die de gewone geschiedenisboeken ontsierden. Die besteedden in zijn ogen veel te veel aandacht aan de Nederlandse geschiedenis, terwijl Limburg er in die uitgaven bekaaid afkwam. Vervolgens doceerde Van Wersch tot 1976 geschiedenis, Duits en Frans aan de Pius XII Mulo in Kerkrade-West en het Zuidlimburgs Avondcollege [Bernardinus] te Heerlen.

Hubert van Wersch had zijn hele leven al interesse voor de lokale historie. Hij kende

immens veel feiten, wetenswaardigheden, families en achtergronden uit Simpelveld en omgeving en schiepte er behagen in ze te combineren met gebeurtenissen en uitvindingen, die de wereldgeschiedenis mede bepaalden.

Land van Herle

Op uitnodiging van de Heerlense stadsarchivaris Van Hommerich sloot hij zich in 1948 aan bij de Historische Werkgroep voor

het Land van Herle. Dit lidmaatschap nodigde uit tot een aantal historische artikelen, zoals over het Simpelveldse parochiejubileum in twee delen [1953] en over de beide kloosters van de zusters van het Arme Kind Jezus [1978] en de paters van de Plaar [1984]. Dat Van Wersch' interesse de historie van Simpelveld in het bijzonder gold, was evident, het ontbrak hem alleen aan een podium om dit op lokaal vlak met anderen te delen. Dit terwijl de onderwijzer en pedagoog zich bij uitstek een vraagbaak toonde voor alle geïnteresseerden. Zo had hij in 1948 al in de *Dorpsbode* een vervolghverhaal over de historie van het kloosterstadje laten verschijnen. In 1970 ondersteunde hij Huub Franssen bij de samenstelling van het boekje *Van Semplevei tot Simpelveld*, terwijl hij het jaar daarna zelf het boekje *Simpelveld in oude Ansichten* verzorgde en in 1984 het *Schoolfotoboek* publiceerde, waarbij de verwoede speurder gepoogd had de vele namen bij de klassenfoto's te voegen.

Een kleine doorbraak om met anderen op dit vlak iets te realiseren, was de organisatie van de fototentoonstelling, die in navolging van Bocholtz ook in Simpelveld gerealiseerd werd met meer dan 1.500 fotogenieke kiekjes uit vervlogen tijden. Simpelveld keek z'n ogen uit en er kwam een vervolg, toen het comité, waar Hubert van Wersch uiteraard ook deel van uitmaakte, in 1981 het gedocumenteerde fotoboek *Oad Zumpelveld* het levenslicht liet zien. Na enkele geslaagde avonden over de dorpsgeschiedenis werd in 1986 het idee opgevat een heemkundevereniging te starten, voor Bocholtz en Simpelveld samen. De gemeente gaf groen licht en het daaropvolgende jaar passeerde de notariële akte van De Bongard, zoals de nieuwe club gedoopt werd, waarbij Hubert van Wersch als eerste voorzitter te boek staat, nog datzelfde jaar opgevolgd door achterneef mr. Marcel van Wersch.

Enkele jaren later werd met de schoolfoto's van Van Wersch een hernieuwde schoolfoto-expositie gehouden. De start van het tijd-

schrift *De Bongard* gaf Hubert van Wersch volop de gelegenheid de in de loop der decennia vergaarde documentatie over tal van onderwerpen te bundelen in losse artikelen. Hij schreef tal van stukjes, onder meer over het postkantoor, de start van de bank, een aparte uitgave over de legendarische 'gouden' burgemeester Brand, uiteraard over de school, de vroedvrouw, de straatverlichting en ga zo maar door. Onuitputtelijk leek zijn stroom aan gegevens. De verdiensten van de betrokken amateur-historicus bleven niet ongelauwerd: in 1992 werd hij bij gelegenheid van het lustrum van De Bongard benoemd tot eerste erelid.

Het levenseinde leek ondanks de hoge leeftijd nog niet in zicht. De bejaarde Van Wersch, hoewel enigszins verstrooid, dat echter meer geaardheid leek dan door ouderdom opgedrongen, bleef behept met een grote feitenkennis. Schertsend wanhoopte hij weleens dat hem namen of jaartallen ontscoten waren, maar was ook getroost met de lavende woorden dat dit bij iemand van zijn leeftijd niet onoverkomelijk was. In 2001 ontviel hem zijn echtgenote Lieske, waarmee hij eerder dat jaar zestig jaar getrouwd was. Hubert moest zonder haar verder, hoe zwaar hem dat ook viel. Hier slaagde hij wonderwel in, zodat hij tot het laatst actief en mobiel bleef, en present was bij vergaderingen, bijeenkomsten en lezingen.

Op 7 juli van dit jaar [07.07.07] vierde hij zijn negentigste verjaardag. De woonkamer pulde uit met kaartjes, bloemetjes en flessen wijn. Echter, op 24 oktober – de sterfdag van zijn vrouw – verwisselde Hubert van Wersch het tijdelijke met het eeuwige. Op zaterdag 27 oktober namen velen van hun familielid, hun meester, dorpsgenoot of collega-heemkundige afscheid in de St.-Remigiuskerk. Een heemkundige van formaat is niet meer, iemand die met expertise de heemkunde al bedreef, lang voordat een vereniging op dit vlak door hem in het leven werd geroepen. Zelf groet hij op zijn gedachtenisprentje ten afscheid: *'Leef Zumpelveld adieë'*.

Royal: de geschiedenis van Heerlens mooiste bioscoop

DOOR IVO SENDEN*

Op 8 september 1937 werd de eerste spade in de grond gestoken voor Heerlens Royal-bioscoop. In moordtempo werd gewerkt aan wat de mooiste bioscoop van Heerlen moest worden. Binnen enkele maanden was het gebouw klaar en al op 29 januari 1938 opende bioscoop met de film 'Moederlied' haar poorten. De trotse eigenaar Max van Bergen sprak het publiek toe via een eerder opgenomen film. In dit artikel in beknopte vorm de bewogen geschiedenis van het familiebedrijf Van Bergen dat als kermisbedrijf begon, en dat van de Heerlense bioscoop.

Het kermisbedrijf van Lereng van Bergen

L Laurentius (Lereng) van Bergen werd in 1870 in Roermond geboren. Zijn ouders, Sander van Bergen en Tina Xhafaire runden een kermisbedrijf, dat ze hadden overgenomen van Tina's ouders. Toen Lereng 14 jaar oud was stierf zijn vader en als eerstgeborene was hij voorbestemd om het bedrijf van zijn vader over te nemen. De jongen werd daarom van school gehaald om zijn moeder te helpen met de exploitatie van haar carroussel. Later ging Lereng voor het eerst zelfstandig aan de slag met een fietscarroussel, die aan het einde van de negentiende eeuw een zeer populaire attractie was op kermissen in Nederland.

Het waren ook de jaren waar in Lereng de drie jaar oudere Helena Hubertina Cromvoets uit Roermond leerde kennen. De twee stapten in het huwelijksbootje en zetten het bedrijf gezamenlijk voort. De fietscarroussel maakte spoedig plaats voor een nieuwe attractie: de hypodrome. Dit was een ronde tent, waarin bezoekers enkele rondjes op paarden mochten rijden.¹

Tussen augustus 1890 en december 1900 kregen Lereng en Helena zes kinderen, waar-

Lereng van Bergen. foto: collectie familie van Bergen

van vier jongens. Hun tweede zoon, Joost, had een zwakke gezondheid en stierf na twee weken.² De andere drie zonen, Alexander, Maximiliaan en Mattheus leken al vroeg voorbestemd om het bedrijf van hun vader over te nemen.

De carrousel van de familie Van Bergen omstreeks 1925. *foto: collectie familie van Bergen*

De nieuwe stoomcarrousel

In 1899 keerde Lereng terug naar de attractie waar het allemaal mee begon: de carrousel. Hij investeerde een aanzienlijk bedrag in de bouw van een nieuwe stoomcarrousel. Het vervaardigen van een carrousel was geen kleinigheid en alle onderdelen werden tot op het kleinste detail met de hand gemaakt.

Lereng hoefde niet ver te zoeken naar een carrouselbouwer. Een aantal van de beste vakmensen woonde in Roermond. Toeval was dat niet, want Roermond was de thuis haven van veel kermisexploitanten, waaronder de families Kunkels, Wolfs, Vincken en natuurlijk Van Bergen.³

De reizende bioscoop

In 1903, acht jaar na de uitvinding van de film, begon Lereng van Bergen met de exploitatie van een reizende bioscoop. Het leek hem niet alleen een mooie kermisattractie, maar ook een goede bron van inkomsten voor de wintermaanden, wanneer

er geen kermissen waren. Lereng merkte al snel dat vooral het zuiden van het land zeer geboeid raakte van de cinematografie en zijn bioscoop werd razend populair. Hij gaf geregeld voorstellingen in Maastricht, Sittard, Venlo en in zijn woonplaats Roermond. Met regelmaat kwam Lereng ook naar Heerlen. Met zijn projector –niet veel groter dan twee schoendozen-, enkele films en andere bagage in de wagen reisde hij met zijn personeel naar het mijnstadsje in wording, waar hij voorstellingen gaf in de zaal van hotel De Gouden Leeuw aan het Wilhelminaplein (dat in 1933 werd gesloopt bij de aanleg van de Dautzenbergstraat) en in het café van de heer Schiffers in de Sarolestraat.⁴

Ondanks het succes van de reizende bioscoop stopte Lereng na vier jaar met zijn filmattractie en keerde terug naar de meer traditionele kermisattracties. Het is niet duidelijk waarom hij zijn bioscoop van de hand deed, maar financieel bekeken is zijn besluit niet verkeerd geweest. In de jaren die volgden exploiteerde hij verschillende attracties, waar-

HEERLEN.

Concertzaal van den Heer VAN MECHELEN.

L. van Bergen's Bioscope

ALHIER SLECHTS 2 DAGEN.

Zondag 31 December en Maandag 1 Januari.

Iederen dag TWEË VOORSTELLINGEN van 5-7¹/₂ en van 8-10¹/₂ uur.

ZONDAG-NAMIDDAG 3-4¹/₂ uur.

Extra Kinder- en Familie-Voorstelling

met een speciaal gekozen programma.

Kinderen op alle rangen half geld.

NEERLANDS GROOTSTE BIOSCOPE EXPLOITATIE,

de EENIGSTE die zijn projecties daarbij zonder schitteren.

Speciale vermelding en specificering der nieuwste opnamen.

Het huwelijk van den keizer en 3 jaar later.

De Koning van Spanje verwoond door Fre-

deric Koning van Frankrijk.

Durys Goedbloed als militair.

Een gras met melkers en politie.

Dronkard met een goed hart.

De slouwe hoerjongen.

Hoe men in Parijs slaapt.

Een steenboot bij hooge water.

De bekeerde hond en slouwe.

Verhoed overplaats.

De verkwanserd kind en dertig jaar later.

De fabriek als aerobaten.

De Kerstgans.

De kleermaker of de verkochte pastalen.

Zoe men doet zoo men automet.

Een drama in een spoorlijn.

De twee kleine bedienden.

Na de Brulocht.

Ak t shi die Oester.

Stoek met slouwe Eigenaar.

De kleine hoedlieden.

Brandalarm te Parijs.

Gras van twee studenten.

Lasterrijke Veerwerk.

Wendroesel.

Deel door dobbelsteep.

Aerobaten Lorett.

Kleider Diner.

De Handstand.

Strak en verpolding.

Verboden hield.

Tandarts.

Misdele Druvan.

De Druvan van een Opleenrooker.

Panorama in Italië. -- Parksicht in Barcelona. -- Een reis door

Noorwegen en Zweden. -- Panorama Exposition St. Louis, etc. etc.

Voor de eerste maal in Nederland (sinds 1 Januari 1905 opgevoerd)

Per Spoor. Automobiel. Luchtschip. Torpedoboot.

Prachtvolle kunstige coloritie. Nog alomter werd in Nederland eens zoo interessante

andere projecties vertoond.

Meer dan 100 nieuwe moment-opnamen v binnen- en buitenland.

Exploitatie voorals van eigen Electriciteit.

L. VAN BERGEN varieert van PROGRAMMA.

Prijzen voor de voorstellingen: Orchestervand 75 ct., 1e rang 50 ct., 2e rang 25 ct.

De Directeur: L. VAN BERGEN.

Attentie! De VOORSTELLING van 5-7¹/₂ uur heeft plaats om het publiek van de

omliggende gemeenten in de gelegenheid te stellen weer vroegtijdig te

kwamen vertrekken.

Advertentie van Van Bergen in de Nieuwe Limburger Koerier uit 1905. foto: collectie familie van Bergen

onder een nieuwe hypodrome, een zweefmolen en een cakewalk, de voorloper van het huidige lunapark. Het meeste succes had hij echter nog steeds met zijn stoomcarrousel. In het najaar van 1910 gaf de gemeente Heerlen dan ook een vergunning uit aan Van Bergen om op regelmatige basis met zijn carrousel naar de kermissen in het kleine stadje te komen. Pas in 1931 zou het bioscoopbedrijf weer een rol gaan spelen voor de familie Van Bergen.

Een nieuwe toekomst voor Van Bergen

Gedurende de jaren '10 en '20 werden in Heerlen verschillende bioscopen gesticht, die vaak van naam en even zo vaak van ei-

genaar wisselden. Ook het bedrijf van Lereng van Bergen stond intussen niet stil. Hij had goede zaken gedaan en kort na de oorlog reisde hij naar Duitsland, waar hij een aantal auto's opkocht. Deze vervingen de vertrouwde combinatie van paard en wagen als voermiddel voor de kermisattracties.

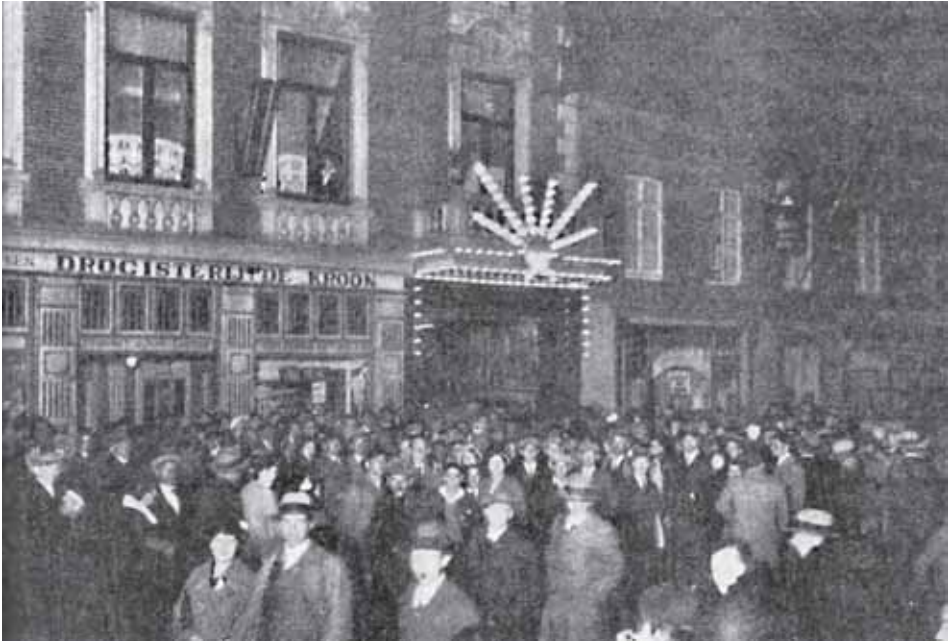
In 1923 besloot Lereng zijn bedrijf over te dragen aan zijn drie, inmiddels volwassen, zoons: Alex, Max en Mathieu. De drie broers zetten het bedrijf enthousiast voort. Ze lieten een vergenoegingspaleis bouwen dat door Mathieu geëxploiteerd werd. Alex en Max runden gezamenlijk de stoomcarrousel en de aeroplane-carrousel.⁵

Toch begonnen de broers na verloop van tijd ernstig te twifelen aan de toekomst van hun kermisbedrijf. Vooral het faillissement van een grote kermisexploitant in 1927 joeg hen schrik aan. Het bedrijf, dat voor tienduizenden gulden aan materiaal omvatte, leverde bij de gedwongen verkoop nog amper 1300 gulden op.

De Van Bergens beraadden zich over hun bedrijf. Ze besloten in datzelfde jaar om te profiteren van de markt voor een nieuwe bioscoop in Roermond en vroegen een exploitatievergunning aan.

Een grote zaal achter een kleine deur

Op zoek naar een geschikte locatie kwam Max Van Bergen, de meest dominante van de drie broers, terecht bij het pand van de voormalige eiermijn. Dat dit pand uitgerekend grensde aan de bestaande harmoniebioscoop had geen afschrikkende uitwerking. Sterker nog, zijn karakter kennende is het niet ondenkbaar dat Van Bergen het als een uitdaging zag om naast de enige concurrent zijn bedrijf te starten. Hoewel de ruimte groot genoeg was voor een prachtige bioscoop, liet de entree te wensen over en daarom probeerde Van Bergen het aangrenzende pand van drogistrij De Kroon en het daarboven gelegen woonhuis te kopen, maar daar ving hij bot. Daarom moest Van Bergen

Het Royal Theater op of vlak na de opening in 1932. foto: collectie familie van Bergen

tot zijn grote teleurstelling genoeg nemen met een kleine entree. Daarachter echter liet hij door architect Jan Bongaerts een prachtig theater ontwerpen. Op 1 oktober 1932 opende het Royal Theater met de Duitse musicalfilm *Das Lied Einer Nacht*.⁶

Hoensbroek. Ook het Heerlens Schouwburg-theater en de Universal werden aan de Hirschbergs verhuurd.

Antoon Weijerhorst, eigenaar van het nieuwe Hollandia Theater, zag zijn kans schoon om zijn theater, dat werd gerund door Jean Vincken, voor veel geld te verkopen aan een nieuwe partij.⁷ Niet alleen de vermogende Hirschbergs hadden interesse getoond in het mooie Hollandia Theater, er was nog een draagkrachtige partij, die maar wat graag het Hollandia Theater in handen wilde krijgen: de firma Van Bergen. Hoewel Max er alle vertrouwen in had dat hij de Hollandia in handen kon krijgen, viste hij achter het net. De Hirschbergs kregen het felbegeerde contract, dat ze een machtige positie in de Heerlense bioscoopwereld gaf.

Concurrentie of oorlog?

De tweelingbroers Erwin en Curt Hirschberg, waren de trotse eigenaren van niet minder dan dertien bioscopen in en rond de Duitse stad Breslau. Na zijn verkiezingsoverwinning in januari 1933 maakte Adolf Hitler het leven van Joden in Duitsland onmogelijk en in datzelfde jaar verloren de Hirschbergs al hun bezittingen. Samen met hun moeder vluchtten Erwin en Curt naar Nederland, waar ze vol goede moed begonnen aan de wederopbouw van hun bioscopimperium.

Hun enthousiasme en zakeninstinct leverden de Hirschbergs binnen vijf jaar de exploitatierechten op van bioscopen in Helmond, Den Haag, en de Palace bioscoop in

Max was zwaar teleurgesteld, maar driftig en vastberaden als hij was, besloot hij niet bij de pakken neer te zitten en bleef bij zijn

De strijd om Heerlen

Zaal van het Royal Theater te Roermond, thans nog 472 zitplaatsen. foto: Ivo Senden

voornemen om de grootste bioscoop van Heerlen in handen te krijgen. Uit frustratie zocht hij de publiciteit op en plaatste een artikel in de Limburger Koerier, waarin hij de Heerlenaren achter zich probeerde te scharen door op slinkse wijze uit te halen naar de *'uitgeweken kapitaalkrachtige Duitse Israëlieten'* die de Heerlense bioscopen trachtten over te nemen.

Daarnaast zou Max van Bergen, volgens een bezwaarschrift van de Hirschbergs, exploitant Jean Vincken 10.000 gulden hebben geboden indien deze het voor elkaar zou krijgen de Hirschbergs uit hun bioscoop te krijgen.⁸

Max reisde terug naar Roermond waar hij met zijn broers Alex en Mathieu aan tafel ging zitten. Na lang overleg besloten ze om voorlopig af te zien van hun nieuwbouwplannen in Weert. In plaats hiervan kozen ze voor een zeer gedurfd plan: een nieuw theater in Heerlen, dat het Hollandia Theater ruimschoots in omvang en luxe zou overtreffen.

Een nieuwe bioscoop voor Van Bergen

Vanwege de monopoliepositie van de gebroeders Hirschberg was het voor Van Bergen geen probleem om een bioscoopvergunning te krijgen. Hij kocht een stuk grond van de Nederlandse Spoorwegen, dat tegenover het station van Heerlen lag.

Architect Jos Cuypers kreeg opdracht om een luxe bioscooptheater te ontwerpen, met tenminste duizend zitplaatsen en een statig uiterlijk. Toen Van Bergen de bouwtekeningen van Cuypers aan de gemeente Heerlen overlegde, werden deze afgekeurd. Daarop stapte Van Bergen naar architect Jan Bongaerts, eveneens een Roermondenaar, en niet veel later leverde hij nieuwe tekeningen af bij het college van b&w. Wederom keerde Van Bergen met lege handen terug uit Heerlen. Bongaerts kreeg een aantal nieuwe kansen, waarbij hij zijn ontwerpen telkenmalen aanpaste, maar een goedkeuring bleef uit.

Tenslotte kreeg Max de tip om de ontwer-

Voor zover bekend de enige foto van het Royal Theater in aanbouw, genomen vanaf de Parallelweg.

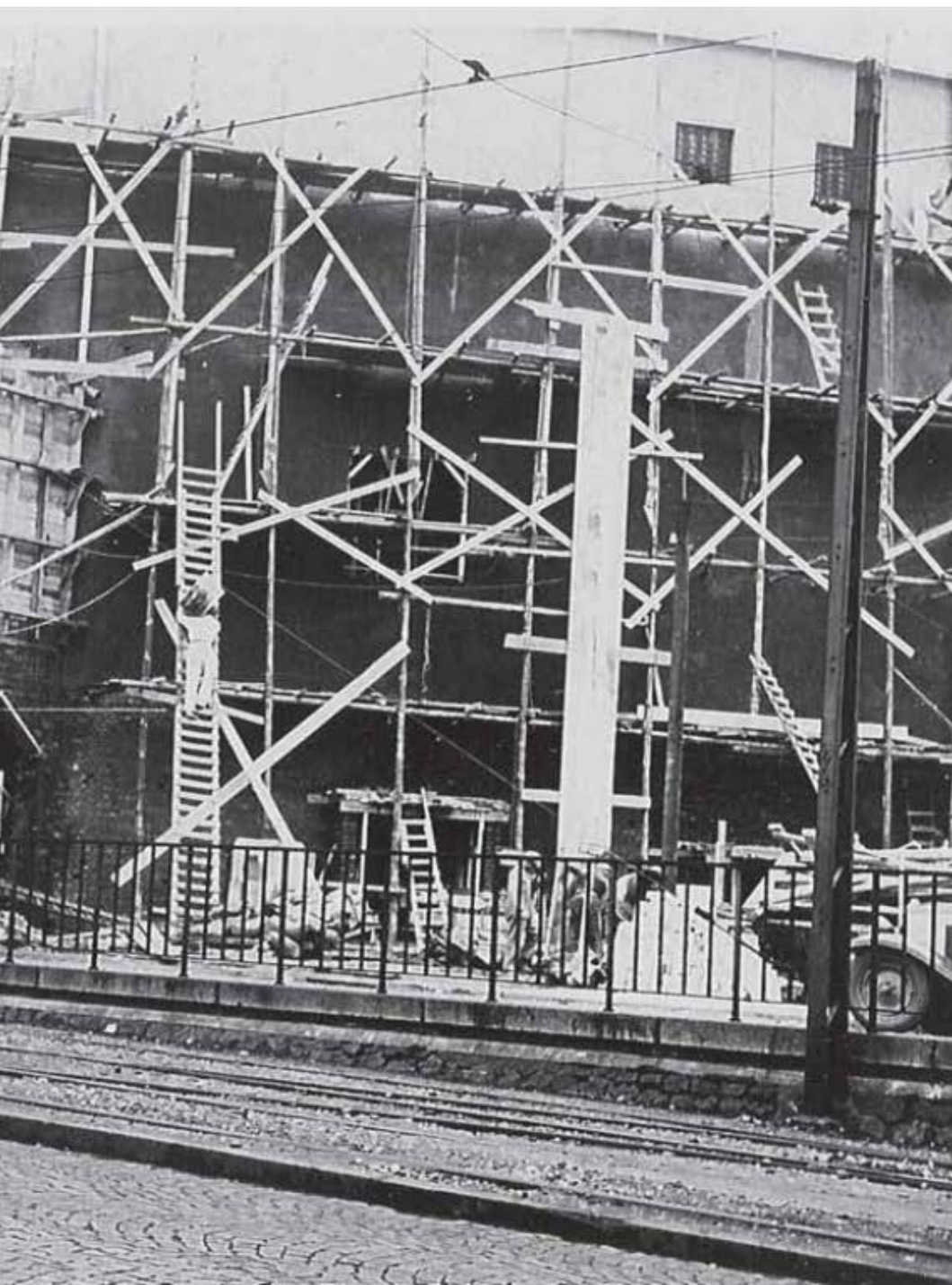
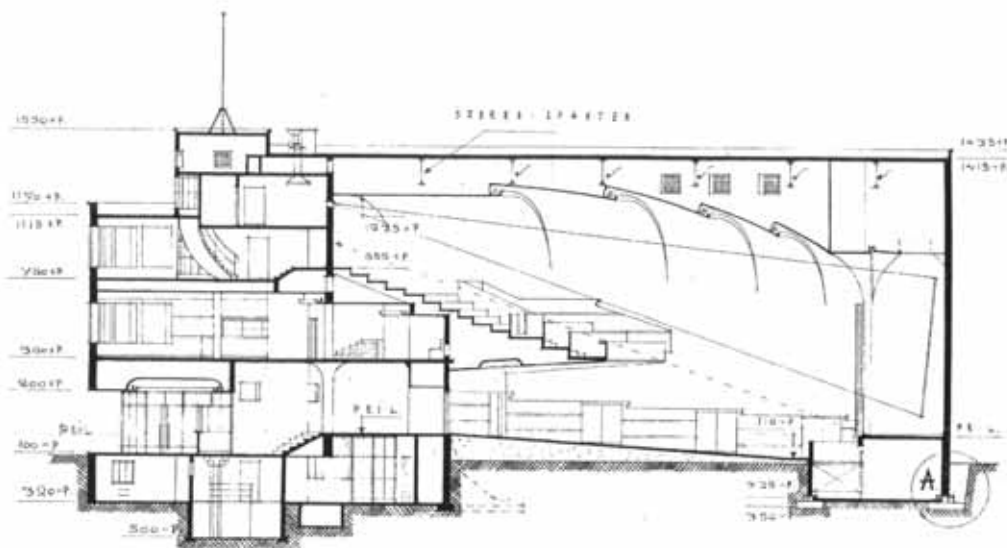

foto: collectie familie van Bergen

Bouwtekening door Frits Peutz. Zijaanzicht van het Royal Theater. foto: collectie familie van Bergen

pen van Bongaerts eens te overleggen aan een Heerlense architect.⁹ Het betrof ingenieur Frits Peutz, die nog maar net naam begon te maken als een zeer modern bouwmeester. Twee jaar eerder, op 31 mei 1935, was in Heerlen het Glaspaleis geopend.

Peutz voerde drastische wijzigingen door in de ontwerpen van Bongaerts, maar deed dit op verzoek van Van Bergen wel met spoed, want elke dag die het project langer duurde zag Van Bergen als winst voor de concurrent.

78

Hoewel Max van Bergen vrede had met de meeste wijzigingen, waren er ook zaken waar hij bepaald geen voorstander van was. Peutz schrapte Bongaerts idee om de buitengevel te betegelen. Mogelijk vanwege een voorkeur van burgemeester Van Grunsven, die tijdens een bezoek aan Frankrijk met bewondering de vele Terra Nova gevels had bekeken die hij daar aantrof. Peutz koos voor een soortgelijke gevel voor het theater, waar Van Bergen met tegenzin mee akkoord ging.¹⁰ Het zwarte 'koelsjtub' sloeg dag in dag uit neer op de daken en gevels van gebouwen in Heerlen. Spoedig zou het zijn weg vinden in de poriën van het ruwe beton dat de buitenmuren van de nieuwe bioscoop gingen vormen. In de 21ste eeuw, jaren na de laatste mijnsluiting,

herinnert de diepgrauwe gevel van het Royal Theater nog altijd aan deze ongunstige beslissing van architect Frits Peutz.

De nieuwe tekeningen van Peutz werden goedgekeurd en op vrijdag 20 augustus 1937 kreeg Van Bergen zijn felbegeerde bouwvergunning voor een groots bioscooptheater, met maar liefst 1180 zitplaatsen.¹¹

De bouw van het Royal Theater

Op woensdag 8 september 1937 ging de bouw van Royal van start, onder leiding van aannemer Antoine Tummers. Er werd in een moordtempo gewerkt en het aantal arbeiders liep op tot 90 man. Het werk ging soms tot middernacht door en niet zelden werd de doorgang op het Stationsplein versperd door enorme hoeveelheden bouwmaterialen. Terwijl Max van Bergen dagelijks naar Heerlen kwam om alles nauwlettend in de gaten te houden, vergaapten voorbijgangers zich aan het imposante bouwwerk, dat wekelijks een verdieping hoger leek te worden. Het was een race tegen de klok en tegen de concurrent. Immers, de Hirschbergs waren begonnen aan een ingrijpende verbouwing van hun Hollandia en vastberaden te heropenen voordat de concurrent zijn deuren opende.

Het Royal Theater voldeed aan de modern-

ste veiligheidseisen. Het hele gebouw kreeg beschikking over noodverlichting en er waren aan beide zijden nooduitgangen. Het systeem voor luchtconditionering was zo nieuw dat het nog slechts op enkele plaatsen in het land was toegepast. Het feit dat Max van Bergen, in een vlag van zuinigheid, besloot dat de aandrijfmotor van zijn carrousel in dit systeem moest worden geplaatst, maakte het zelfs uniek.¹² Tot op heden wordt deze motor – nu ruim 80 jaar oud – nog gebruikt om op koude dagen het theater te verwarmen!

Opening van het Royal Theater

Op 29 januari 1938 was het zo ver. Enkele weken na de heropening van Hollandia werd Royal op deze koude zaterdagavond officieel geopend. Max van Bergen had iedereen uitgenodigd die ook maar van enige betekenis was in de filmwereld. De Amsterdamse filmkantoren werden voor het merendeel gerund door Joodse zakenlui en zij waren niet ongevoelig geweest voor de strijd tussen de Hirschbergs en de Van Bergens en de wijze

waarop Max deze strijd had gevoerd. Het is dan ook begrijpelijk dat de directeurs van deze verhuurkantoren niet stonden te springen om af te reizen naar Heerlen, maar uit goed fatsoen konden ze geen verstek laten gaan. Wel heerste er bij sommigen stille hoop dat de Van Bergens' het niet lang zouden volhouden in Heerlen.¹³

Max was geen goed spreker in publiek en daarom had hij zijn openingspeech heel toepasselijk laten opnemen op 35mm film.¹⁴ Nadat hij de overvolle zaal, inclusief de vele Amsterdammers, in onvervalst Roermonds dialect had toegesproken, kon het publiek genieten van de openingsfilm *Mutterlied*.

Heerlen maakt kennis met Royal

Zoals aangekondigd in een paginagrote advertentie in de Limburger Koerier, konden alle Heerlenaren al de volgende dag, op zondagmiddag vanaf twee uur, de sfeer komen proeven in het nieuwe theater. Max van Bergen sprak in zijn openingsadvertentie over de aantrekkelijke entreeprijzen, die “zoo on-

De zaal in 1938, gezien vanaf het balkon. foto: collectie familie van Bergen

Bloemen in de foyer van het zojuist geopende Royal Theater in januari 1938. *foto: collectie familie van Bergen*

Openingsavond van het Royal Theater, 29 januari 1938. *foto: collectie familie van Bergen*

gelooflijk laag” zijn, maar toch lagen de prijzen van Royal iets hoger dan die van de concurrent. De eenvoudige koempels konden voor 40 cent in de tweede rang zitten, vooraan in de zaal. Wie wat meer comfort wenste zocht het een paar rangen hoger op en kwam voor 75 cent in de stalleten terecht, achterin de zaal. De beter gesitueerden kozen voor een plaats in het frontbalcon à 90 cent of maakten het zich gemakkelijk in de 1 gulden kostende lógeplaatsen.

Royal beleefde een moeilijk openingsjaar. In eerste instantie doordat het ‘gewone’ publiek terughoudend reageerde op het grote theater met haar chique uitstraling. Toen de drempelvrees eenmaal voorbij was, maakte Max van Bergen kennis met een opmerkelijk fenomeen dat Heerlen anno 2007 nog steeds typeert.¹⁵ In tegenstelling tot de rest van Nederland is er opvallend weinig interesse voor Nederlandse films en dat waren nou juist de films die na *Mutterlied* vertoond werden in het openingsjaar. Van Amerikaanse films met ondertiteling hoefde men in eerste instantie ook al niet veel te hebben. Men bezocht liever de populaire Duitse films die vooral in Hollandia werden vertoond.

Royal in de oorlog

Nadat op 10 mei 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbrak gingen de zaken in de Royal zoveel mogelijk door als vanouds. Van Bergen had de exploitatie van “knokfilmbioscoop” Scala, aan de Stationsstraat overgenomen en liet de voorstellingen zo goed en zo kwaad als het ging, doorgaan. Wel werd hij meermaals beboet, omdat hij zich niet hield aan de regels van de bezetter, zoals het draaien van geselecteerde zaalmuziek en het vertonen van propagandafilms.¹⁶ De Duitsers zouden zich evenwel niet druk hebben gemaakt om deze burgerlijke ongehoorzaamheid, als ze wisten wat zich nog meer afspeelde in Royal. In de kelders werden wapens opgeslagen van het verzet en in de kleedkamers, waar tegenwoordig het Rivoli Theater

De paginagrote advertentie waarin het ‘gewone publiek’ wordt gewezen op de opening op zondag 30 januari 1938. foto: collectie familie van Bergen

staat, hield men zo nu en dan een geallieerde piloot verborgen. Eénmaal haalde Royal het Polygoonjournaal, toen Arthur Seyss-Inquart en Anton Mussert een grote bijeenkomst hielden in de – voor deze gelegenheid met enorme swastika’s behangen – zaal.

Royal bleef niet vrij van oorlogsschade. In 1943 kwam er een verdwaalde fosforbom terecht op het gebouw. De bom kwam niet tot ontploffing, maar sloeg wel door het dak van de projectiecabine. Een klap, die alle ruiten in de gevel deed versplinteren. Bij hun terugtrekking, in september 1944, deden de Duitsers een poging het gebouw plat te branden, hetgeen voorkomen kon worden door aanwezig personeel.

Beroemdheden en krijgsgevangenen

Direct na de bevrijding werd het Royal Theater overgenomen door de Amerikanen. De commandant van de 30ste divisie maak-

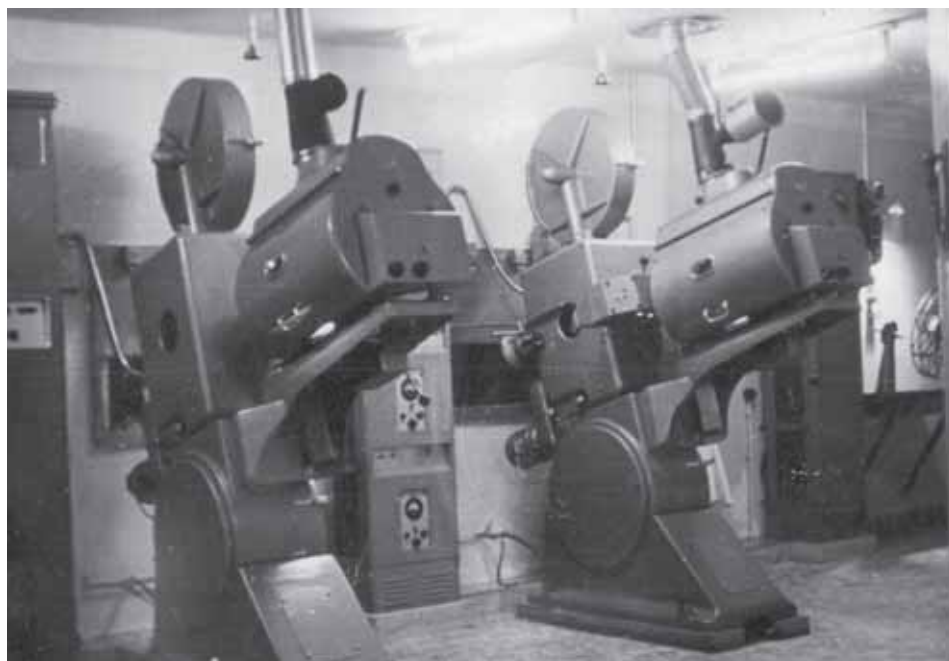
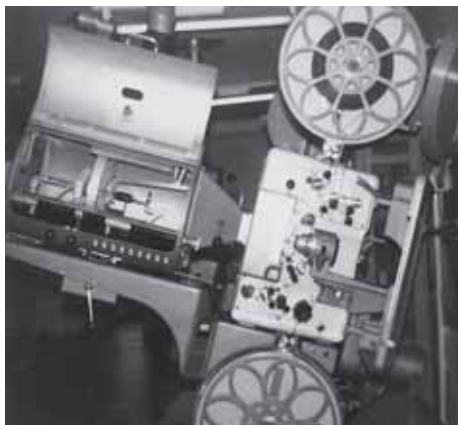
te van de bioscoop zijn hoofdkwartier en besloot overdag shows te organiseren voor de troepen. Complete orkesten werden aangesleept en kosten noch moeite leken gespaard om artiesten van wereldformaat naar Royal te halen. Marlene Dietrich, Bob Hope, Dinah Shore, Jeanette MacDonald, Harry James, allen vonden ze hun weg naar het podium van Royal.¹⁸ Om zeven uur 's avonds keerde de realiteit van de oorlog weer terug en werden er Duitse krijgsgevangenen binnengebracht, voor nachtelijke verhoren. Bij het prille ochtendgloren werden de gevangenen in vrachtauto's weggebracht naar België en Frankrijk.

Technische vernieuwingen

Na de oorlog keerde Erwin Hirschberg terug uit Duitsland. Zijn broer Curt en zijn moeder hadden het concentratiekamp niet overleefd. Erwin nam de exploitatie van Hollandia weer in handen. In Royal stortten

Max en zijn zoon Lou van Bergen zich in de jaren vijftig en zestig op diverse modernisering van het bedrijf.

In 1954 staken de Van Bergens 150.000 gulden in de aanschaf van Cinemascope projectie, waarmee een extra breed beeldformaat gerealiseerd werd. Zes jaar later kreeg het sy-

De nieuwe, 455 kilo zware DP-70 projectoren in de Royal cabine, begin jaren zestig. De linker projector wordt in 2007, bijna een halve eeuw later, nog altijd dagelijks gebruikt, terwijl de rechter als reserve exemplaar blijft staan. foto's: collecties Hr. Van Breukelen en Jan Habets

steem alweer een opvolger: Todd-AO. Hierbij werd het mogelijk om 70mm film te projecteren, hetgeen resulteerde in een ongekend zuiver beeld en geluid.

Het Rivoli Theater

De Scala had al sinds jaar en dag een trouw publiek dat pistolen en vuisten wilde zien en niet zat te wachten op andere genres in hun 'knokbioscoop'. De Royal gold nog altijd als de overtreffer van Hollandia, maar als er week na week hetzelfde programma werd vertoond, haakten ook de trouwste bezoekers af, op zoek naar andere films. De noodzaak van een derde bioscooptheater werd duidelijk.

In 1957 ontwierp architectenbureau Peutz een nieuw bioscooptheater, waarvoor Van Bergen de kleedkamers van zijn Royal Theater liet afbreken. Op de grond die vrijkwam bouwde hij zijn Rivoli Theater, dat op initiatief van Lou van Bergen werd vernoemd naar een van de mooiste bioscopen van New York. Op 27 november 1958 opende Rivoli in aanwezigheid van 300 genodigden, waaronder Frits Peutz en burgemeester Van Grunsven.¹⁹

De roerige jaren zestig

Een jaar voordat het Rivoli Theater zijn eerste film vertoonde, heropende Erwin Hirschberg het voormalige Filmac Theater in de Saroleastraat en noemde zijn bioscoop Gloria, niet vermoedend dat de heropening niet van lange duur zou zijn.

Toen het Hollandia Theater op 4 februari 1960 de film *En Eeuwig Zingen De Bossen* had vertoond, gingen de deuren voorgoed op slot. De Hollandia was door de gemeente onteigend om plaats te maken voor de nieuw aan te leggen Promenade. Een jaar later, op 3 maart 1961 onderging het Gloria Theater hetzelfde lot.

Erwin Hirschberg hoefde niet lang met lege handen te zitten, want het allereerste

Het Rivoli Theater, medio jaren '60.
foto: collectie familie van Bergen

bedrijf dat op 5 mei 1961 zijn deuren opende aan de Promenade was een evenzo nieuwe bioscoop: de derde Hollandia.

Op 20 maart 1967 sloot de schouwburgbioscoop in de Klompstraat. Ook hier wachtte een opvolger en de exploitatievergunning ging naar het nieuwe Passage Theater, waar plaats was voor 378 bezoekers. De bioscoop van Erwin Hirschberg, die op 4 januari 1968 door burgemeester Gijzels geopend werd, zou vooral avant-garde films gaan vertonen en concurreerde op die manier vooral met Van Bergen's Rivoli Theater.

Openingsavond van het Rivoli Theater (1958). Max van Bergen (bij de deur) wordt door zijn gasten gefeliciteerd. foto: collectie familie van Bergen

De moeilijke jaren zeventig

Met de opkomst van de televisie (in 1970 beschikte 82% van de Nederlandse gezinnen over een toestel), daalde het bioscoopbezoek en bereikte begin jaren zeventig een dieptepunt.²⁰

Veel bioscoopexploitanten probeerden hun zaak te redden door over te gaan op de vertoning van seksfilms. Hiervoor hoefde men veel minder filmhuur af te dragen en het was het enige genre waarmee de televisie niet kon concurreren. Hollandia beperkte zich nog tot vrij onschuldige 'Tirolerfilms', maar het Passage-theater schakelde over op harde porno. Lou van Bergen wilde een zekere mate van erotiek nog wel toestaan, maar vooral Max van Bergen was als streng katholiek absoluut tegen naakt in zijn bioscoop. Tenslotte besloten ze samen om hun bioscopen te verhuren aan de firma Tuschinski, bekend van het gelijknamige theater in Amsterdam.

In september 1973 nam Tuschinski Royal en Rivoli over. De Scala werd korte tijd later verkocht en omgebouwd tot een gokhal. De Royal bioscopen in Roermond en Weert bleven open, maar wisselden wel van eigenaar.²¹

Terwijl Lou van Bergen van zijn hobby – Amerikaanse auto's – zijn werk maakte en zich aldus stortte op de autohandel, liep de gepensioneerde Max van Bergen met zijn ziel onder de arm en stoorde zich mateloos aan de wijze waarop Tuschinski de exploitatie voerde. In zijn ogen lieten de Amsterdammers het pand verloederen.

In 1975 opende het H5 Theater haar deuren aan de Geleenstraat. Deze opvolger van het Hollandia Theater was, met maar liefst vijf zalen, een sterke concurrent voor Tuschinski, dat er steeds minder heil in zag. In 1977 droeg het bedrijf de exploitatie van Royal over aan de Bioscopen Exploitatie Maatschappij NV.

De B.E.M. boekte echter nog slechtere resultaten dan Tuschinski. Royal lag bovendien temidden van de drugsproblematiek rond-

Het einde nadert, aldus de krant op 9 augustus 1984. *De Limburger*

om het Heerlense station, hetgeen de uitstraling van de bioscoop niet ten goede kwam.

In 1984 ging het zo slecht met de B.E.M. dat een faillissement onafwendbaar leek. Het personeel van Royal bereidde zich in augustus van dat jaar voor op de definitieve sluiting van Royal en Rivoli.

Max van Bergen kon echter niet toezien hoe zijn bedrijf ten onder zou gaan en na lang beraad met de familie, besloot hij al het nodige geld beschikbaar te stellen om zijn zoon Lou en diens zoon Laurens de toekomst van Royal veilig te laten stellen.²²

Een nieuwe start

Op 10 augustus 1984 gingen Royal en Rivoli dicht. In tegenstelling tot de berichtgevingen die in de krant hadden gestaan, was de sluiting tijdelijk. Lou van Bergen gaf zichzelf tot 27 september de tijd om de verloederde bioscopen een grondige opknapbeurt te geven. Op de vroege ochtend na de sluiting werd begonnen met het demonteren van alle stoelen. Iedereen werkte hard mee, ook Lou van Bergen zelf, terwijl buiten voor de deur een glunderende 'loemeleboer' de honderden bioscoopstoelen in zijn vrachtauto laadde.

Royal en Rivoli kregen, naast nieuwe, ruimere stoelen, ook nieuwe bekleding en gordijnen. Het schilderwerk werd in ere hersteld en de hal werd opnieuw betegeld. Ook kreeg Royal een nieuw filmdoek. Diverse verffabri-

Max van Bergen, 1899-1985.
foto: collectie familie van Bergen

kanten mochten een poging wagen om de buitengevel te reinigen, maar dit liep op niets uit, waardoor de gevel zijn grauwe aanzien behield. Met *Indiana Jones & The Temple of Doom* heropende Royal op 27 september 1984.

De oude Max kon tevreden zijn. De bioscoop was in ere hersteld en het filmbezoek zat weer in de lift. Erg lang kon hij er echter niet meer van genieten. Zijn gezondheid ging snel achteruit en de 'oude heer' stierf tenslotte op 15 oktober 1985, op 86-jarige leeftijd.

Het Maxim Theater

Vlak voordat de grote dip van de jaren zeventig toesloeg, speelde de familie Van Bergen al met het idee om opnieuw uit te breiden. Om tegenwicht te bieden aan concurrent H5, nam Lou van Bergen de plannen in 1985 weer uit de kast, hetgeen resulteerde in de bouw van een derde zaal, tussen Royal en Rivoli.²³

Met een hypermoderne projector en ste-

reo geluid was de nieuwe zaal up-to-date en Lou doopte hem Maxim, als eerbetoon aan zijn vader. Maxim bleek echter een zorgenvrij kindje. Met slechts 75 zitplaatsen stond de zaal, evenals Rivoli, in de schaduw van Royal. Veel bezoekers gingen liever naar het concurrerende H5 Theater, dan naar Maxim.

Gelukkig stegen de bezoekersaantallen nog steeds en het aanbod aan populaire films nam toe.

De derde generatie in Royal

In 1993 ging *Jurassic Park* in première, de populaire film waarvoor Royal het surroundgeluidssysteem DTS kreeg. De film zorgde voor goede omzetten, maar in de familie Van Bergen sloeg het noodlot toe. Max, de oudste zoon van Lou, kreeg te horen dat hij kanker had en nog slechts enkele maanden had te leven. Lou en zijn echtgenote Mia reisden naar de Verenigde Staten, waar Max met zijn gezin woonde, om in zijn laatste levensdagen bij hem te zijn. Laurens van Bergen, de jongste zoon van Lou, nam de bedrijfsvoering noodgedwongen over, tijdens de drukke dagen van *Schindler's List*.

Laurens, in tegenstelling tot zijn vader en grootvader niet grootgebracht met het filmbedrijf in de spreekwoordelijke paplepel, stortte zich vol overgave op het werk. De jonge Laurens hield er andere visies op na en dat botste vaak met de opvattingen van Lou, die dit op zijn beurt overigens ook had meegemaakt met Max. Laurens introduceerde nieuwe elementen om publiek te trekken, waaronder filmmarathons, horrornachten en kortingskaarten. Het filmbezoek bleef stijgen en bereikte een wereldwijd hoogtepunt toen in 1998 *Titanic* in première ging.

Nieuwe activiteiten

Dankzij de opbrengst van *Titanic* kon Laurens de kleinschalige verkoop van koopfilms in de hal van het theater uitbreiden naar de opening van een speciaalzaak in het cen-

Laurens van Bergen poseert in december 1996 bij de Royal projector. foto: Driepoot / Dries Linssen

trum van Heerlen: The Movie Store.

De zaak liep goed, totdat diverse grote winkelketens het succes van het nieuwe medium DVD ontdekten en er een prijzenoorlog ontstond. Als klap op de vuurpijl opende Mediamarkt in november 2002 een filiaal op een steenworp afstand van de kleine winkel van Van Bergen en dat deed hem de das om. Het noodlijdende Movie Store werd verkocht en ging tenslotte onder een andere eigenaar failliet.

Laurens van Bergen richtte zich weer volledig op zijn bioscoop en ging, samen met een zakenpartner op zoek naar andere invullingen van het gebouw. Er werden niet alleen grootse premières georganiseerd, maar ook theater-, cabaret- en muziekvoorstellingen. Daarnaast werd de zaal in de middagen gebruikt voor congressen en andere bijeenkomsten.

De toekomstvisies van beide partners bleken op de lange termijn echter te verschillend en na enkele jaren besloten beide hun eigen weg te kiezen. Laurens van Bergen nam in 2006 de exploitatie van Royal, Rivoli en

Maxim weer alleen op zich. In de zomer van datzelfde jaar kwam Lou van Bergen na een kort ziekbed te overlijden. De laatste wens van de 82-jarige Lou was dat er geen enkele voorstelling zou vervallen omwille van zijn uitvaart, maar dat zijn as op het dak van het theater uitgestrooid zou worden. Aldus geschiedde op 21 juli. Het was een snikheide dag temidden van een lange, hete zomer, met zwaar tegenvallende bezoekersaantallen. Maar op de middag van Lou's uitvaart zat de Royal vol. En zo moest het zijn, aldus Lou van Bergen: *'The show must go on'*.

** Ivo Senden is van 1998 t/m 2007 werkzaam geweest in het Royal Theater. Eind 2004 begon hij met het verzamelen van de geschiedenis en achtergronden van deze bioscoop en – daarmee onlosmakelijk verbonden – de familie Van Bergen. Een aantal uitgebreide vraaggesprekken met wijlen Lou van Bergen vormen de rode draad in het volledige verhaal over het 70 jaar oude Royal Theater. Een uitgebreider verslag over de familie Van Bergen en Royal zal in 2008 als afzonderlijke publicatie van de persen rollen.*

1. W.H. VAN BERGEN, *Van Bergen van 1745 tot heden*, 164-167.
2. Interview met L.J.H. van Bergen sr., voormalig directeur van Royal Theaters Heerlen, 4 februari 2005.
3. Interview met dhr. Van Breukelen, voormalig operateur van Royal Theaters, 20 februari 2005.
4. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 04-02-2005.
5. Privé-archief familie Van Bergen/Royal Theater [AVB], Brieven van Max van Bergen aan zijn neef W.H. van Bergen, ten behoeve van diens genealogisch onderzoek, medio 1977.
6. Interview met bioscoopexploitant Ben Timans, 18 januari 2007.
7. FRANSJE DE JONG: 'Joodse Sileziërs in de Heerlense bioscopen' in: *LvH* 55 [2005] 3, 92.
8. Rijckheyt Heerlen, Archief gemeente Heerlen 1919-1981, inv.nr. 274: Bezwaarschrift van de gebroeders Hirschberg aangaande de tegenwerking die ze ondervonden bij hun bioscoopexploitatie in Heerlen, 1937.
9. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 04-02-2005
10. AVB, Bouwtekeningen van Jan Bongaerts en van Frits Peutz, t.b.v. Royal Theater Heerlen, 1937.
11. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 17-05-2005.
12. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 17-05-2005.
13. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 04-02-2005.
14. AVB, Toespraak van Max van Bergen op 35mm film, t.b.v. de opening van het Royal Theater, opname uit januari 1938.
15. *Limburgs Dagblad*, 'Royalbioscoop beleeft spannende tijden', 14 januari 2004.
16. AVB, Afschrift van een brief van het Filmgilde van de Nederlandsche Cultuurkamer nr. 4224, betreffende oproep aan Max van Bergen om voor verhoor te verschijnen op het Bureau van het Filmgilde te Den Haag, 20 juni 1942.
17. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 17-05-2005.
18. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 17-05-2005.
19. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 17-05-2005.
20. *Limburgs Dagblad*, 'Bioscoopbezoek daalt', 25 juli 1967.
21. AVB, Voorlopige huurovereenkomst tussen Tuschinski Theaters BV en L.J.H. van Bergen, 14 juni 1973.
22. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 04-02-2005.
23. Interview met L.J.H. van Bergen sr., 04-02-2005.

Bokkerijders, bende of mythe?

DOOR REIN VAN LIESHOUT*

Tussen 1730 en 1774 werden in de Landen van Overmaas – dit is het gebied dat globaal genomen het huidige Zuid-Limburg omvat – tientallen kerken, pastorieën en boerenhoeven geplunderd en ontheiligd, waarbij de getroffenen vaak werden mishandeld en enkelen hierdoor zelfs het leven lieten. De autoriteiten die aan deze toestand een halt wilden toeroepen, reageerden met onmenselijke vervolging, waarbij het toenmalige strafprocesrecht als rechtvaardigingsgrond moest dienen. Het justitiële apparaat ging zo voortvarend te werk dat er al spoedig honderden verdachten werden veroordeeld en ter dood gebracht.

Doordat er zoveel mensen werden terechtgesteld, ontstond het denkbeeld dat men te doen had met een uitgebreide roversbende, die later onder de naam 'Bokkerijders' bekendheid kreeg.

Nu bestaan er over deze roversbende twee tegengestelde opvattingen. Enkele schrijvers zijn van mening dat de Bokkerijders werkelijk bestaan hebben, terwijl andere schrijvers in dit verband spreken van een waandenkbeeld dat ontstaan is als gevolg van justitiële terreur en de gebrekkige procesvoering uit die tijd.¹

In dit artikel zal ik eerst een situatieschets geven van de algemene toestand omstreeks 1740 in de Landen van Overmaas. Daarna bespreek ik het verschijnsel der Bokkerijders als grote bende. Vervolgens behandel ik het toenmalige strafprocesrecht en het daaruit voortvloeiende vervolgingsbeleid. Tenslotte ga ik in op het vraagstuk of de bende nu werkelijk bestaan heeft, of dat het een mythe betreft. In de conclusie zal ik mijn eigen standpunt bepalen en uiteenzetten.

De algemene toestand rond 1740

In het midden van de achttiende eeuw was Zuid-Limburg staatkundig versnipperd, het bestond uit Staatse gebieden die bestuurd werden vanuit 's-Gravenhage door de Staten-Generaal, en uit Oostenrijkse gebieden die als deel van de Zuidelijke Nederlanden bestuurd werden vanuit Brussel.²

Door het heffen van relatief zware belastingen en door het voeren van een bewust negatieve politiek ten aanzien van handel en nijverheid was het Staatse gebied als onderdeel van de Generaliteitslanden, verstoken van algemene welvaart.³

Dit gold ook voor de Oostenrijkse territoria, waar de belastingen en verordeningen vanuit Brussel werden opgelegd. Door de vele oorlogen die in deze gebieden gevoerd wa-

ren, door de harde winters, de slechte oogsten en de hoge belastingen was de bevolking verarmd. Enkele honderden families trokken bedelend langs de straat om aan de kost te komen.⁴

Daarbij kwamen nog mensen die geen vaste woon- en verblijfplaats hadden, zoals rondzwervende vagebonden, zigeuners en afgedankt krijgsvolk, die in deze streek veel overlast veroorzaakten. Dit ging gepaard met een reeks diefstallen in kerken en kapellen en een toenemend aantal 'gewone' diefstallen zoals het wegnemen van veldvruchten, van vis uit vijvers, hout uit bossen en nachtelijke inbraken waarbij voornamelijk levensmiddelen en kleding werden gestolen. Om aan deze ontwikkeling een einde te maken werden vanuit Brussel verordeningen vastgesteld en door de Staten-Generaal

Tortuur of marteling werd tijdens een rechtszaak vaak toegepast om de verdachte tot een door de rechters gewenste bekentenis te dwingen. *foto: Bokkerijdersgenootschap*

plakkaten uitgevaardigd waarin een hard vervolgingsbeleid aan de plaatselijke overheden werd opgelegd. Er werd zelfs een beloning uitgelooft aan degenen die kerkdieven aan de justitie overleverden.

Ook werden in samenwerking met Staatse en Oostenrijkse overheden klopjachten georganiseerd hetgeen resulteerde in een aantal arrestaties en veroordelingen die uiteenliepen van brandmerken, geseling en verbanning, tot de doodstraf toe.

De schout en de schepenen die nalatig bleven werden bedreigd met ontheffing uit hun ambt, terwijl zij een extra premie in de proceskosten kregen indien iemand werd veroordeeld. Dit alles ter stimulering van een harde aanpak om zodoende snel een einde te maken aan de vele inbraken.⁵ Deze aanpak zou tenslotte leiden tot de terreurjustitie die in de Bokkerijders-processen zijn hoogtepunt zou bereiken.

Het idee van bokkerijders als grote bende

Ofschoon door de bevolking de benaming 'Bokkerijder' destijds algemeen gebruikt werd komt ze, op een enkele uitzondering na, in de officiële processtukken niet voor. De autoriteiten spraken over 'leden van de beruchte bende', 'nachtdieven', 'knevelaars', of 'schelmen'.⁶

In de literatuur worden de Bokkerijders geschetst als een grote roversbende die zich bezighield met nachtelijke rooftochten waarbij kerken, pastorieën en boerenhoeven geplunderd werden en waarbij de slachtoffers niet zelden werden mishandeld, soms tot de dood toe. Het was in de ogen van de gezagsdragers een geheim genootschap, bestaande uit honderden autochtonen uit alle lagen van de bevolking. De leden van de bende waren dus geen vreemdelingen of rondtrekkende soldaten, maar gewone ingezetenen die overdag een normaal bestaan leidden en zich in niets onderscheidden van de overige bevolking. Onder deze dekmantel konden zij onopval-

OORSPRONG,
O O R Z A E K E ; B E W Y S,
en
O N D E K K I N G E.
VAN EEN GODLOOZE
BEZWOORNE BENDE,
NAGTDIEVEN en KNEVELAERS,
binnen de landen van
O V E R M A E Z E
en
Aenpaelende Landstreeken
Ontdekt,
Met een nauwkeurig getal
DER
GEEXECUTEERDE en VLUGTELINGEN
D O O R
S. J. P. SLEINADA.

M. D. C. C. L. X. X. I. X.

Titelpagina van één van de eerste boeken over de bokkerijders, dat onder pseudoniem geschreven werd door de Schaesbergse pastoor A. Daniëls.
collectie Rijkheyt, Heerlen

91

lend deelnemen aan hun nachtelijke vergaderingen en overvallen.⁷

Zij werden tijdens een inwijdingsritueel lid van de bende door het afleggen van een godslasterlijke eed waarbij men zich aan de duivel toewijdde. Daarbij moest men dan tevens zweren zijn makkers niet te zullen verraden, maar elkaar trouw te zijn. Mocht men in handen van de justitie vallen en bij martelingen door de pijn toch iets geopenbaard hebben, dan diende men bij het aanzeggen van de dood of op de executieplaats zijn beschuldigingen te herroepen.⁸

Over de doelstellingen van de Bokkerijders was weinig bekend, men had het vage vermoeden dat de leiders de bende als een soort militie in gereedheid hielden voor een of ander politiek doel. Het enige dat ze in ieder geval gemeen hadden was hun 'vermeend' lidmaatschap van een geheim genootschap, waardoor ze met elkaar verbonden waren.⁹

De procesvoering

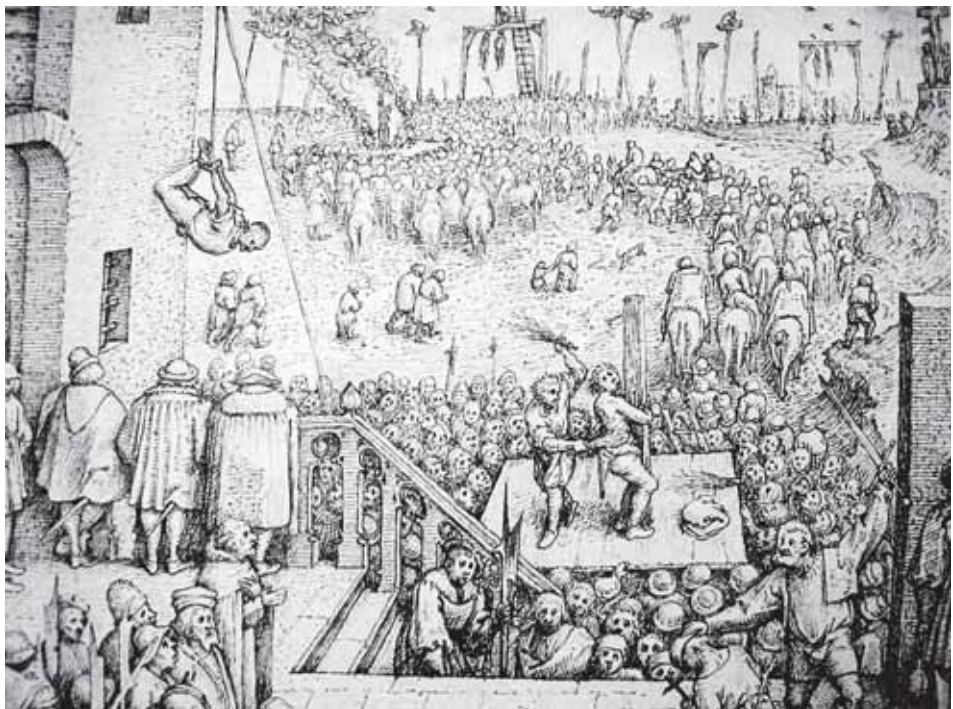
In de 18e eeuw had bijna ieder dorp in de Oostenrijkse Landen van Overmaas zijn eigen rechtbank, die volledig bevoegd was, ook in criminele zaken waarmee lijf of leven gemeoid waren.¹⁰

Deze rechtbanken waren gewoonlijk door een zevental schepenen bemand die door de gebiedende heer werden benoemd. De dorpschepenen waren in feite leken, die verplicht werden het ambt van rechter te aanvaarden. De schout was de hoogste ambtenaar in de

schepenbank en fungeerde als voorzitter en aanklager.¹¹

De strafprocessen in de Oostenrijkse gebieden werden gevoerd volgens de 'Ordonnantien op den Stijl van Procedereen in crimineele zaaken', uitgevaardigd op 9 juli 1570 door Philips II.¹²

Nu werd in die tijd voor misdrijven waarop de doodstraf of een lijfstraf stond, in deze Ordonnantien in artikel 32 een voorkeur uitgesproken voor de extraordinaire procesgang. Dat was een kort onderzoek waarbij de verdachte niet meer een volwaardige partij was. Zo mocht een verdachte volgens artikel 14 niet worden bijgestaan door een procureur of advocaat. Het proces was geheim en werd inquisitoir gevoerd, hetgeen inhield dat de verdachte object van onderzoek was. Daarbij vormde het verhoor van de verdachte het hoofdbestanddeel. In artikel 42, dat handelde over de vraag wanneer een verdachte

Terechttelling in de tijd van Bruegel. foto: Bokkerijdersgenootschap

tot de pijnbank toegelaten mocht worden, is een zeer ongelukkige formulering gebruikt waardoor de wetgever juist het tegenovergestelde bereikt heeft dan hetgeen de bedoeling was.

De opzet van de wetgever was dat de verdachte niet gepijnigd mocht worden, als er geen vol half bewijs geleverd kon worden en evenmin indien het bewijs volledig was.

- In het eerste geval was het bewijs onzeker en twijfelachtig zodat de verdachte vrijgesproken diende te worden.
- In het tweede geval moest de verdachte zonder meer veroordeeld worden, ook al bleef hij ontkennen.

Doordat de tekst van artikel 42 verkeerd werd geïnterpreteerd, werd deze zo uitgelegd dat indien het bewijs onzeker en twijfelachtig was, de pijnbank niet mocht worden toegepast, terwijl dit wel mocht gebeuren indien het bewijs volledig of half was.¹³

Deze uitleg leidde ertoe dat de rechtsgeleerden van mening waren dat slechts op een bekentenis gevonnist mocht worden. Dit gegeven is van cruciale betekenis geweest bij de toenmalige vervolgingsprocessen van de Bokkerijders, en bij het ontstaan van het denkbeeld van een omvangrijke roversbende. Volgens artikel 3 van de Ordonnantien moesten de rechters – dat wil zeggen de schepenen – van te voren een onderzoek doen naar de waarheid der feiten.

Tijdens dit onderzoek werden de verklaringen van de slachtoffers opgetekend. Deze gedetailleerde omschrijving van de gang van zaken tijdens de diefstal of inbraak werd het ‘corpus delicti’ genoemd en vormde het uitgangspunt voor de procesvoering.¹⁴

Wanneer de ‘beklaagde’ – zoals de verdachte destijds genoemd werd – bleef ontkennen, werd hij op advies van rechtsge-

‘Halsband’, Maaseik.

leerden naar de pijnbank verwezen, zelfs indien het feit bewezen was, en dit was nu juist niet de bedoeling van de wetgever. Deze handelwijze had uiteraard tot gevolg dat de verdachte bijna altijd alles bekende wat hem ten laste werd gelegd, maar ook dat hij daarbij de namen van ‘medeplichtigen’ noemde, die op hun beurt dezelfde behandeling ondergingen.

Hierdoor ontstond er een lawine van misdadigers die meestal ter dood veroordeeld werden. Daarbij werden tevens de eigendommen van de ter dood veroordeelden verbeurd verklaard. Door deze maatregel werden de echtgenotes en kinderen van de veroordeelden dakloos en kwamen zij zonder middelen van bestaan te zitten, hetgeen, zeker in die tijd, ernstige consequenties voor hun bestaanszekerheid had.

Met de opbrengst van de verkochte goederen werden de proceskosten betaald, zodat de justitiële autoriteiten directe belangen hadden bij een veroordeling.¹⁵

Prent van een imaginaire voorstelling van bokkerijders. *collectie Rijckheyt, Heerlen*

Maar er was meer! De openbare verkopen van de geconfisqueerde goederen werden door de schepenen zelf verricht. Daarbij werden vele boerenhoeven, huizen en landerijen tegen een door henzelf vastgestelde minimumprijs aangeboden. Bij zo'n verkoop werd een kaars aangestoken die als tijdmetre diende. Was de kaars opgebrand dan was de tijd om een bod uit te brengen voorbij en werd de hoogste bieder eigenaar van de aangeboden zaak. In de begintijd van de vervolging werd nog serieus geboden, maar door het grote aanbod daalden de prijzen na enige tijd tot een absoluut minimum en kwam het regelmatig voor dat de schout en schepenen deze goederen tegen spotprijzen opkochten.¹⁶ Deze handelwijze, en het gebruik van de pijnbank zetten wel zéér grote vraagtekens bij de objectiviteit der procesvoering.

Het bende of mythe-vraagstuk

Doordat de pijnbank vrijwel ongelimiteerd werd toegepast, waren de afgelegde verklaringen der gefolterde 'beklaagden' absoluut

onbetrouwbaar. Om een juist beeld van de toedracht tijdens een inbraak te verkrijgen, dient men daarom op de eerste plaats gebruik te maken van de 'corpora delictorum'.

Deze verklaringen der overvallen personen werpen een geheel ander licht op de feitelijke toedracht tijdens een overval. Zo kan men uit deze protocollen afleiden dat het aantal personen dat aan de roofovervallen deelnam, gering was en zelden meer dan 15 bedroeg.

Uit de taal die werd gesproken en uit de kleding die ze droegen, kan dikwijls geconcludeerd worden dat de indringers geen autochtonen waren, maar vreemdelingen zoals plunderende soldaten en rondzwerfende vagebonden.¹⁷

De schepenenrechters, die voor de honderden executies verantwoordelijk waren, zochten naar een verklaring voor het grote aantal bendeleden, dat in geen verhouding stond tot het aantal inbraken en de gestolen hoeveelheid goederen.

Ook de herroepingen van de bekentenissen vlak voor de terechtstellingen vormden een

probleem. De oplossing werd gevonden in de mythe van het geheime genootschap en de duivelse eed die de bendeleden moesten afleggen.¹⁸

Conclusie

Naar mijn mening hebben de Bokkerijders nooit bestaan. Het is een waandenkbeeld dat ontstaan is als gevolg van de harde aanpak die de plaatselijke autoriteiten in opdracht van de centrale overheden moesten uitvoeren, ter bestrijding van de opkomen-

de criminaliteit. Door een foutieve interpretatie van artikel 42 van de Ordonnantiën op de Stijl, kon de pijnbank praktisch ongelimiteerd worden toegepast waardoor de vervolging kon ontaarden in een justitiële terreur op de plaatselijke bevolking, die vergelijkbaar is met de heksenprocessen uit de middeleeuwen.

* R. van Lieshout houdt zich o.a. bezig met genealogie, (streek)geschiedenis en sterrenkunde. Dit artikel vloeide voort uit zijn rechtenstudie te Maastricht.

Noten

1. A. BLOK, *De Bokkerijders, roversbende en geheime genootschappen in de Landen van Overmaas*, Prometheus, Amsterdam 1992, 2e druk, p. 162 en p. 416 onder noot 14. Zie ook G. RAMAEKERS en T. PASSING, *De woeste avonturen van de Bokkerijders*, Uitgeverij Limburgs Dagblad, Heerlen 1973, 4e druk pp. 11-12.
2. L. AUGUSTUS, 'Vervolgingsbeleid en procesvoering tegen de Bokkerijders. Het ontstaan van een waandenkbeeld' in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, deel 127 (1991), pp. 76-77.
3. J.P.H. DE MONTÉ VER LOREN en J.E. SPRUIT, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, Kluwer, Deventer 1982, 6e druk, p. 217.
4. AUGUSTUS, a.w., p. 77.
5. AUGUSTUS, a.w., pp. 81-83.
6. BLOK, a.w., p. 31.
7. BLOK, a.w., p. 177.
8. BLOK, a.w., pp. 129-130.
9. BLOK, a.w., p. 139-142.
10. AUGUSTUS, a.w., p. 89.
11. J.M. VAN DE VENNE, 'Dorp, heerlijkheid en markizaat Hoensbroek' in: *Geschiedenis van Hoensbroek*, Drukkerij J. Valkenburg NV, Echt 1967, pp. 184-187.
12. AUGUSTUS, a.w., p. 89.
13. M. VAN DE VRUCHT, *De Criminele Ordonnantiën van 1570. Enkele beschouwingen over de eerste strafrechtcodificatie in de Nederlanden*, De Walburg Pers, Zutphen, 1978, p. 146.
14. AUGUSTUS, a.w., p. 75 en p. 91.
15. O. WILLEMS, *Die Bockreiter, Korrektur einer Legende*, ALRAC-Verlag, Düren 1991, p. 55. Zie ook: DE MONTÉ VER LOREN en SPRUIT, a.w., pp. 250-252.
16. WILLEMS, a.w., p. 58.
17. WILLEMS, a.w., pp. 77-80, en Augustus, a.w., p. 84.
18. AUGUSTUS, a.w., pp. 108-109.

Egidius Van De Weyer

Ridder en eerste stadhouder van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen

DOOR F. M. GERARDS*

In de laatste twee decennia van de 14de eeuw was Egidius [Elis, Gelis, Gielis, Gilles, Grenlis, Jelis] van de Weyer in Heerlen en omstreken een vooraanstaande edelman. Hij was o.a. eigenaar van het te Heerlen-noord, in de nabijheid van de Terweijerweg, gelegen kasteel en riddermatig goed Ter Weyer. Bovendien werd hij in 1393 de eerste stadhouder van het te Heerlen gelegen leenhof van de aartsbisschop van Keulen, de zgn. Keurkeulse Mankamer. In deze bijdrage worden een aantal biografische gegevens over hem vermeld. Zo worden zijn familierelaties en bezit besproken, zijn betrokkenheid bij verschillende familieaangelegenheden en zijn optreden als zegelaar en getuige. Vervolgens wordt aandacht geschonken aan zijn benoeming als eerste stadhouder van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen. Ter inleiding wordt echter eerst de periode afgebakend waarin hij in de verschillende archivalia wordt vermeld, waarna een korte toelichting wordt gegeven bij de naam Van de Weyer en het adellijke geslacht met die naam.

Vermelding

Vermeldingen van deze Heerlense edelman in archivalia zijn, voor zover we konden nagaan, te vinden tussen 1372 en 1401.¹ De eerste vermeldingen werden gevonden in 1372 en 1375, daarna in de periode van 1381 t/m 1383 en 1389 t/m 1397. Hieruit kan worden afgeleid dat zijn actieve leven zich voornamelijk moet hebben afgespeeld in de laatste twee decennia van de 14de eeuw. Vóór 1372 zijn over hem géén historische data gevonden. Hierbij dient te worden vermeld dat omstreeks 1350 al een zekere Gielijs van den Wyere wordt vermeld. Hij was o.a. de vader van Wouter en bezat een huis, hof en andere goederen gelegen in de nabijheid van Henri-Chapelle. Deze goederen waren Brabants leengoed en droegen de naam 'ten Wyere'.² Uit niets is echter gebleken dat genoemde Gielijs van den Wyere enige verwantschap zou hebben gehad met Gielis van de Weyer uit Heerlen-noord, laat staan dat het hier om dezelfde persoon zou gaan.

Dat er over Egidius van de Weyer vóór 1372 geen historische data zijn gevonden wil nog niet zeggen dat er, voor wat deze periode betreft, niets over hem valt te zeggen. Opvallend bijvoorbeeld is dat zijn naam niet wordt vermeld bij de ridders die op 22 augustus 1371 het Land van Valkenburg vertegenwoordigden in de slag bij Baesweiler.³ Waar méér dan dertig Valkenburgse edelen hertog Wenceslas van Brabant op die dag steunden in zijn strijd tegen Gulik, liet Egidius van de Weyer verstek gaan. De reden daarvoor is onbekend. Verder staat vast, zoals in het vervolg van deze bijdrage zal blijken, dat hij minstens tweemaal moet zijn gehuwd en dat zijn eerste huwelijk vóór 1372 moet hebben plaats gevonden.

De naam Van de Weyer

In het Middelnederlands is een 'wiër', 'wijer', 'wijher' of 'wihere' een poel of visvijver. In streken waar 'wijers' te vinden waren, was het niet ongewoon dat personen die in de onmiddellijke nabijheid ervan woonden, met na-

men als 'Op de Wijer', 'Aen de Wijer' of 'Van de Weyer' werden aangeduid. De familienaam 'Van de Weyer' is daarom niet aan een bepaalde plaats of streek gebonden. Deze kan tegelijkertijd, op verschillende plaatsen en onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan.⁴ Ook gronden, kastelen en hoeven, die ter beveiliging door vijvers of grachten werden omgeven, werden soms als zodanig aangeduid.

Het adellijke geslacht Van de Weyer

De naam Van de Weyer, en varianten daarvan als Velleir, Weier, Wier, Van den Wiere, Wiier, Wiiher, Wyer, Wyere, etc., komt in regesten en oorkonden van de 14de eeuw regelmatig voor. Ook de Franse variant, Vivier of Du Vivier en de Latijnse, De Vivario en de De Vivariis, komen voor. Na raadpleging van diverse bronnen konden voor deze periode ruim twintig adellijke personen met de naam Van de Weyer, of een variant daarvan, worden opgespoord.⁵

Het is verleidelijk om aan te nemen dat het hier wel om vertegenwoordigers van één en hetzelfde adellijke geslacht zal gaan. Dat blijkt echter niet het geval te zijn. Oidtman vermeldt voor deze periode namelijk maar liefst drie adellijke geslachten met die naam.⁶ Een daarvan was het adellijke geslacht 'Van de Weyer' uit Heerlen-noord. De andere twee kwamen voor in Duitsland. Uit niets is gebleken dat tussen deze drie geslachten enige verwantschap bestond.

Volgens Oidtman was het geslacht Van de Weyer uit Heerlen-noord in de 14de eeuw in het Land van Valkenburg het enige adellijke geslacht met die naam. Dit is echter voor discussie vatbaar. In 1332 wordt namelijk in Maastricht ridder Happard de Wyer met zijn dochter Elisabeth vermeld.⁷ Verwantschap van deze Maastrichtse Van de Weyers met die uit Heerlen-noord is heel goed mogelijk, te meer daar de wapens van deze twee adellijke families opvallende overeenkomsten vertonen.⁸ Maar méér valt daar niet over te zeggen.

Van de door ons opgespoorde adellijke personen met de naam Van de Weyer [zie noot 5] kan slechts in drie gevallen worden gesproken van een mogelijke verwantschap met Egidius van de Weyer. Het betreft: *Bonifacius de Vivario*, *Gerard de Vivario* en *Paul von Weiher* [Wiier].

Bonifacius de Vivario trad in 1208 met andere ridders uit deze streek, zoals Theodericus van Schinnen, Godefridus van Wijnandsrade en Winandus van Lemiers, op als getuige bij een overeenkomst waarbij hertog Hendrik van Limburg afzag van alle onrechtvaardige schattingen die hij inwoners van Walhorn, dat tot het Munstersticht van Aken behoorde, had opgelegd. Ofschoon in de oorkonde zelf daar niets over wordt gezegd, wordt in de voetnoten bij deze oorkonde vermeld dat *Bonifacius de Vivario* afkomstig was van het te Heerlen-noord gelegen kasteel Ter Weyer.⁹ Het is verleidelijk om, zoals Slanghen heeft gedaan, genoemde Bonifacius vervolgens te zien als één van de voorouders van Egidius van de Weyer.¹⁰

Dat deze Bonifacius afkomstig was van kasteel Ter Weyer is niet onmogelijk gezien de herkomst van de overige genoemde ridders. Maar een waterdicht bewijs is dat zeker niet. En als eigenaar van kasteel Ter Weyer zou hij inderdaad één van de voorouders van Egidius van de Weyer kunnen zijn geweest. Maar dit alles blijft reine speculatie. Zelfs als bewezen zou worden dat Bonifacius de Vivario afkomstig was van het te Heerlen-noord gelegen kasteel Ter Weyer, dan zegt dat nog niets over een verwantschap met Egidius van de Weyer.

Dan, van vóór 1331 tot ongeveer 1361, komen we *Gerard de Vivario* tegen. Hij was deken van de Sint Severinuskerk te Keulen en rentmeester van de aartsbisschop. Vanaf 1354 komt hij voor als proost en kanunnik van het kapittel van Sint Apostelen te Keulen.¹¹ Uit de behandeling van een geschil [1394] over een te Aken gelegen hoeve blijkt dat Egidius van de Weyer in ieder geval een overleden oom

Hoewe de Wijer. (Hoensbroek)

Hub. Leufkens

had die Gerard heette.¹² Of deze oom de hierboven genoemde Gerard de Vivario was, kon echter niet worden vastgesteld.

In 1371 is tevens sprake van *Paul von Weiher* [*Wiier*] die met zijn knecht Henneken, aan de zijde van de hertog van Brabant, deelnam aan de slag bij Baesweiler.¹³ Hij maakte deel uit van het Valkenburgse rot dat werd aangevoerd door de drossaard van Valkenburg, Reinard Thoreel van Berneau. Op 21 december 1374 ontving hij voor in de strijd opgelopen schade een bedrag van 121 1/3 mottoenen.¹⁴ Volgens De Hemricourt, Oidtmann en Slanghen behoorde hij tot het adellijke geslacht Van de Weyer uit Heerlen-noord en zou hij een broer zijn geweest van Egidius van de Weyer.¹⁵ Hij was eigenaar van huis en heerlijkheid Leuth waarmee hij op 8 mei 1382 door de hertog van Brabant werd beleend.¹⁶ Hij zou zijn gehuwd met N. Bolant van Ryckholt. Dat hij een broer zou zijn van Egidius van de Weyer wordt echter door géén van de hierboven vermelde auteurs onderbouwd. Omdat deze Paul von Weiher, samen met andere ridders uit deze streek, in 1371 deel uit maakte van het Valkenburgse rot dat te Baesweiler strijd leverde tegen de hertog van Gulik, moet worden aangenomen dat hij in ieder geval afkomstig was uit het Land van Valkenburg. Verwantschap met Egidius van de Weyer is daarom heel goed mogelijk. Maar méér valt daar niet over te zeggen.¹⁷

Dan is er verder nog de vraag of de eigenaren van de Wijershof in Merkelbeek enige verwantschap hebben gehad met Egidius van de Weyer. In 1381 was *Reiner Beck van den Wijer* eigenaar van deze hoeve. Volgens Habets was van zo'n verwantschap géén sprake. Hij vermoedde namelijk dat de Wijershof de bakermat was van de adellijke familie Beck of Becx.¹⁸ En dan komt in 1381 ook nog een zekere *Vranck van den Wijer* voor als eigenaar van de hoeve de Hering of Herinck te Schinveld.¹⁹ Ook hier valt over enige verwantschap niets te zeggen.

Familie-relaties

Oidtmann typeert het geslacht Van de Weyer uit Heerlen-noord als '*Limburgischer Uradel*'. Dit wijst erop dat het hier om een zeer oud adellijk geslacht gaat.²⁰ Concrete gegevens hierover zijn echter niet bekend.

Waar en wanneer Egidius is geboren weten we niet. Wel moet het zeer waarschijnlijk worden geacht dat hij niet uit Heerlen en omstreken afkomstig was maar uit Haspengouw, het zuidelijk deel van de Belgische provincie Limburg met als bekendste plaatsen Hasselt, Sint-Truiden, Tongeren en Maaseik. In een necrologium wordt hij namelijk aangeduid als '*Dni Egidii de Vivario dicti Haspegner*'.²¹ Omdat, zoals zo dadelijk zal blijken, hij omstreeks 1391 al een huwbare kleindochter had, mag tevens worden aangenomen dat hij in de eerste helft van de 14de eeuw is geboren.

Als zijn ouders vermeldt De Hemricourt ridder Paul van den Weyer en Elisabeth de Duobus Montibus [*Tweebergen*].²² Als bewijs hiervoor wordt verwezen naar een passage in een publicatie van Doppler.²³ Na raadpleging van genoemde passage kan echter slechts worden geconcludeerd dat de door De Hemricourt genoemde personen inderdaad echtelieden waren. Over hun nakomelingen wordt echter met geen woord gerept. Uit genoemde passage kan dus onmogelijk worden afgeleid dat genoemde echtelieden de ouders van Egidius van de Weyer waren. Wat wel vast staat, is dat zijn vader een broer had die Gerard heette. Te Aken bezat deze oom een hoeve die gelegen was in de nabijheid van het Mariasticht.²⁴

Over de huwelijken van Egidius van de Weyer weten we gelukkig meer. Zo staat vast dat hij zeker twee maal gehuwd is geweest. De naam van zijn eerste echtgenote is echter onbekend.²⁵ Het is mogelijk dat zij een zus was van de in het adellijk klooster Sint-Gerlach verblijvende kloostervrouw Agatha van de Broek [*Bruyc, Bruck, Bruch, Broich, de Palude*]. Dit kan worden afgeleid uit het gegeven dat Egidius van de Weyer in 1372 en 1375, sa-

men met Arnold van Hulsberg, worden vermeld als 'zwagers' van Agatha van de Broek.²⁶ Deze Agatha had een zus die Beate en een broer die Goswijn heette. Beate was kanunnikes te Susteren.²⁷ Agatha, die een erfrente van negen malder rogge had geschonken aan de armen van Hoensbroek, moet omstreeks 1375 zijn overleden. Na haar dood waren Egidius van de Weyer en Arnold van Hulsberg betrokken bij een geschil met het adellijk klooster Sint-Gerlach. Vermoedelijk had dit geschil betrekking op Agatha's nalatenschap.²⁸

Wat we ook weten, is dat uit dit eerste huwelijk zeker drie dochters zijn geboren: een dochter, wier naam eveneens onbekend is, en 'vrouwen Katherynen ind Johanne, hern Gelys kynderen'.²⁹ Van de dochter, wier voornaam onbekend is, weten we wel met wie ze was gehuwd, namelijk met ridder Godart van Schönau genoemd Mascherel. Godarts' broer, Johan Mascherel, was heer van Wijnandsrade.³⁰ Uit dit huwelijk werd Egidius' kleindochter Elisabeth, erfdochter van Schönau, geboren. Zij wordt aangeduid als 'hern Gelys vurgenant dochter kynt'.³¹ Op 26 november 1391 trad zij in het huwelijk met Gerard van Vlodrop, erfvoogd van Roermond en raadsheer van hertog Reinoud van Gulik. Deze relaties blijken o.a. uit een akte d.d. 29 september 1391 waarin de nalatenschap van Godart van Schönau wordt geregeld. In die akte wordt Elisabeth genoemd als oudste dochter van de overleden ridder Godart van Schönau. Ridder Johan Mascherel wordt genoemd als haar 'oem' [oom] en Egidius van de Weyer als haar 'grois-her' [grootvader].³² Een jongere zus van Elisabeth, Adelheid, was gehuwd met Hendrik Schenk van Nideggen.³³

Egidius' dochter uit het eerste huwelijk, Catharina, trad in het huwelijk met ridder Arnold I, heer van Ghoor en Meyel, die in 1371 aan de zijde van de Brabantse hertog mee vocht in de slag bij Baesweiler.³⁴

De tweede echtgenote van Egidius van de Weyer was Lette [Loretta] Smeich von Lissingen. Dat blijkt uit een akte van 19 november

1401 waarin zij met haar kinderen als erfgenamen worden vermeld van de hoeve Lotbroek te Hoensbroek. Egidius blijkt dan te zijn overleden.³⁵ Lette was de oudste dochter van Johan Smeich von Lissingen, heer van Zievel, en Fia von Royde. Het huwelijk moet hebben plaats gevonden in 1390. Althans in dat jaar zijn door de vader van Lette huwelijksvoorwaarden opgemaakt voor het huwelijk van zijn dochter met Egidius. Als huwelijksgift bracht Lette o.a. vijftienhonderd 'gude sware Rynsche Gulden' mee. Borgen voor de opgestelde huwelijksvoorwaarden waren: Johan Banritzer van Molenarken, Frambach van Birgel, erfmaarschalk van Gulik, Emond van Endisdorpe van Gripekoven en Rulant, Carcillis van Palant, heer van Breitenbend en ridder Werner van Merode.³⁶

Uit dit huwelijk zijn vijf dochters bekend: Meyne, Ine, Metzje, Irmgard en Fia en één zoon, namelijk Alveraed [Alfred]. Deze kinderen worden vermeld in een akte d.d. 15 maart 1403 waarin 'Lette Frau zu Weyer' samen met anderen de hof Roerdorp verkoopt die men had geërfd van de kinderloos overleden 'Johanna Frau zu Hackenbroich und Kessenich'.³⁷ Oidman vermeld nog een zesde dochter, namelijk Lette die, vreemd genoeg, in voornoemde akte niet wordt vermeld.³⁸

Van de dochters uit het tweede huwelijk trad Fia [Sophie] op 24 juni 1415 in het huwelijk met Wilhelm von Merode zu Buir, Schloszberg. Lette huwde in 1411 met Willem van de Bongart. Willem was een zoon van Statz van de Bongart die in 1386 te Aken Johan van Gronsveld had vermoord.³⁹

Zoals uit het voorafgaande is gebleken, moet Egidius van de Weyer in of net vóór 1401 zijn overleden. Kort daarna, namelijk op 29 maart 1402, werd ridder Arnold van Ghoor, de echtgenoot van zijn dochter Catharina, beleend met kasteel Ter Weyer dat vervolgens generaties lang in het bezit van deze familie bleef.⁴⁰ De weduwe van de Weyer hertrouwde daarna, maar vóór 1407, met Werner van Vlaten. Uit dit huwelijk werden nog twee kinde-

Kasteel en hoeve de Weijer rond 1950. foto: *Rijkheyt, Heerlen*

ren geboren, namelijk Willem en Adelheid.⁴¹ Wat met Egidius' zoon uit het tweede huwelijk, Alveraed, is gebeurd, is onbekend. Waarschijnlijk is hij vroeg gestorven en is het adellijke geslacht Van de Weyer uit Heerlen-noord met zijn overlijden in de mannelijke lijn uitgestorven.

Relaties waarvan de aard en/of de genealogische samenhang onduidelijk is

Verder wordt Egidius van de Weyer op 10 augustus 1389, samen met Carcellis van Palant heer van Breitenbend, in een akte vermeld als 'oom' van Silman von Rischmühlen en zijn broer Arnold, die kanunnik was aan het Akense Mariasticht.⁴² De genealogische samenhang is echter onduidelijk. Vervolgens is er een oorkonde d.d. 25 november 1390 waarin Reinard van Valkenburg, heer van Born en Sittard, verklaarde een aantal meningsverschillen te beslechten die hij had met Willem I van Gulik, hertog van Gelder en graaf van

Zutphen. In die akte bekennen de schildknaap Johan van Loen en de ridders Rutzier van Bigitte, Daem van Bergen en Egidius van de Weyer *'dat wij omme beden willen onns lieven oemme ende heren des heren van Born vurscreven onse segele an desen brieff hebben doin hangen te getuige alre saken vurscreven'*.⁴³

Op 15 april 1391 ontving Egidius van de Weyer vijftig gulden uit de tol van Ravenstein, die Reinard van Valkenburg toebehoorde. Reinard van Valkenburg was gehuwd met Elisabeth van Kleef.⁴⁴ Deze Reinard zou dus Egidius' 'oom' kunnen zijn geweest maar ook hier hebben we de genealogische samenhang niet kunnen achterhalen. Hetzelfde geldt voor Egidius' neef Frans van Ruelstorp. In 1383 ontving Egidius van de Weyer van de drossaard van Valkenburg 40 oude schilden die genoemde neef te goed had van de hertog van Brabant. Het bedrag moest het verlies van een hengst compenseren die Frans van Ruelstorp had verloren bij gevechtshandelingen te Leuven.⁴⁵

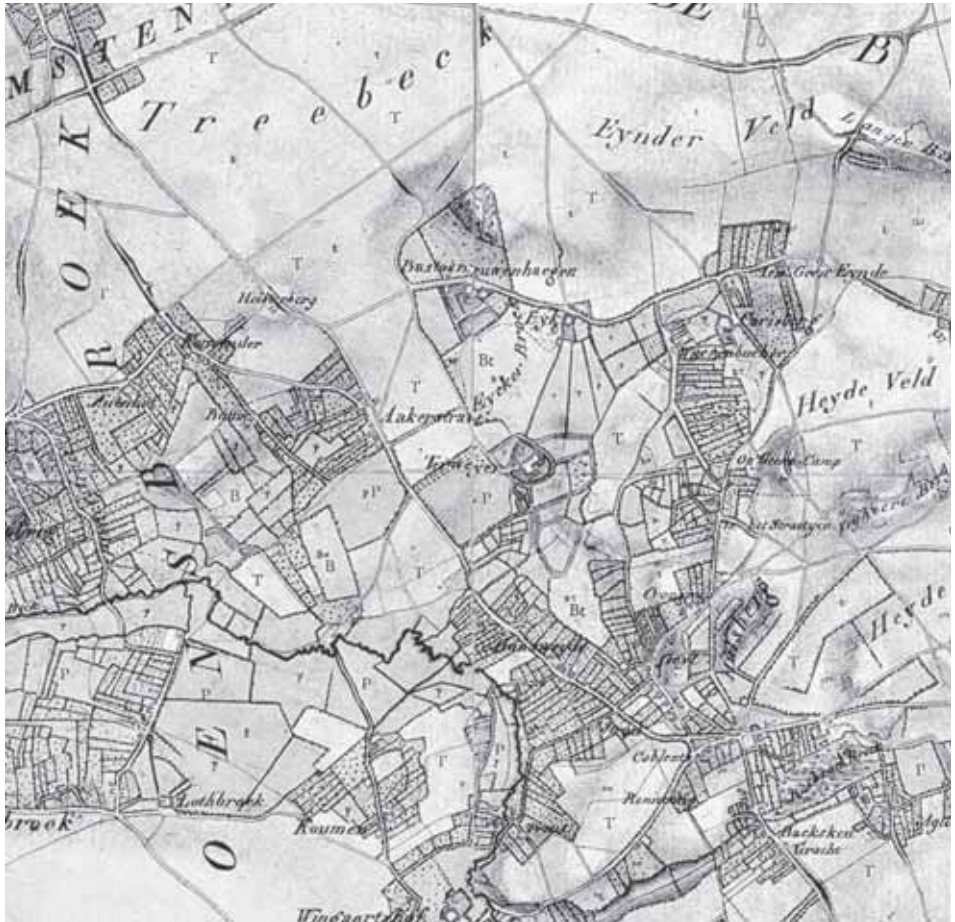
Bezittingen

Uit de verschillende beleningen blijkt dat Egidius van de Weyer niet alleen eigenaar was van het te Heerlen-noord gelegen kasteel Ter Weyer. Met name in de beginjaren tachtig van de 14de eeuw wist hij zijn bezit aanzienlijk uit te breiden. Dit zou erop kunnen wijzen dat hij toen extra vermogend is geweest.

Kasteel Ter Weyer was een Keurkeuls leen dat voor de mankamer te Heerlen moest worden verheven. Volgens Slanghen waren aan het kasteel een kapel, een watergraanmolen, een panhuis [bierbrouwerij] en meerdere pachthoeven verbonden.⁴⁶ Het huis was om-

geven door vijvers en dammen. Aan die vijvers dankte het goed z'n naam.

In 1381, dus in één jaar tijd, verwierf Egidius van de Weyer maar liefst drie hoeven tegelijk, namelijk de hoeve Ter Molen op 't Lotbroek, de hoeve Ten Eyck en de hoeve Kemmenade. De hoeve Ter Molen op 't Lotbroek, ook wel Molenhof of Ter Meulen genoemd, diende te worden verheven voor het leenhof van Valkenburg.⁴⁷ De hoeve Ten Eyck was in de directe nabijheid van Ter Weyer gelegen. De hoeve omvatte zestig bunder akkerland en 9 bunder broek- en weiland.⁴⁸ De hoeve Kemmenade was gelegen te Geleen en omvatte zevenendertig en een halve bunder en acht klei-

Hoeve Ter Weyer op de Tranchotkaart Heerlen uit 1807. collectie Rijkheyt, Heerlen

ne roeden aan weiden, beemden en akkerland. De hoeve was een Valkenburgs leen.⁴⁹

Op 7 april 1383 werd Egidius van de Weyer te Aken door aartsbisschop Frederik III van Saarwerden beleend met twee stukken land, de 'Huyghengoederen' genoemd, gelegen in het gehucht 'Zur Bank' in het kerspel van Richterich.⁵⁰

Egidius van de Weyer maakte omstreeks 1394 ook nog aanspraak op goederen, o.a. een hoeve, die gelegen was bij het Mariasticht te Aken. Deze goederen hadden toebehoord aan zijn oom Gerard van de Wiier. Hij was echter niet de enige die daar aanspraak op maakte. Dat deed ook de deken van het kapittel van het Akense Mariasticht. Egidius van de Weyer liet zich echter niet onbetuigd en legde daarom de hand op een hoeve van het kapittel te Bingelrade. Het geschil werd daarna voorgelegd aan de schepenbank van Oirsbeek. Tenslotte werd recht gesproken door ridder Gerard van Matlar, heer van Tüschenbroich.⁵¹ Egidius van de Weyer werd in het ongelijk gesteld en op 6 december 1394 verklaarde hij dat hij voor zichzelf en zijn erfgenamen van de erfenis zou afzien.⁵²

Vermeldenswaard is verder dat Egidius van de Weyer ook de beschikking heeft gehad over grond in het huidige centrum van Heerlen waarop de toren van de Pancratiuskerk is gebouwd. Deze toren, oorspronkelijk een sterke toren of donjon, was omstreeks 1394 op initiatief van het hertogelijk huis van Brabant ge- of herbouwd ter beveiliging van de Heerlenen tegen roofridders. Voor het gebruik van deze grond was Egidius van de Weyer aan de hertog twee kapoenen aan rente verschuldigd. Omdat Egidius door de (her-) bouw van de toren niet langer meer het genot had over genoemd goed, betaalde hij ook niet langer de gevraagde rente.⁵³

Egidius van de Weyer moet aanzienlijk méér bezittingen hebben gehad dan in het voorafgaande zijn vermeld. Dit kan worden afgeleid uit de huwelijksgift die zijn dochter Fia in 1415 mee kreeg bij haar huwelijk met Willem van

Merode: 'den Hoff zu Merten' [bij Düren], 'den Hoff zu Oirsbeck' [bij Heinsberg], de helft van een huis in de Kuckerelstrasse te Aken, 'den Hoff zu Berghe' [bij Sittard] en haar deel te 'Oe' in het Land van Wassenberg.⁵⁴

Borg voor zijn schoonzoon

Op 3 mei 1390 stond Egidius van de Weyer borg toen, ter genoegdoening, een overeenkomst werd gesloten tussen de Keulse aartsbisschop, Frederik III van Saarwerden, en de verwanten van de moordenaars van Johan van Gronsveld. Deze ridder was op 25 augustus 1386 te Aken vermoord. De daders waren Statz van de Bongart, die Johan de dodelijke messteek had toegebracht, zijn broer Godart en Egidius' schoonzoon Godart van Schönau. De moord bracht veel onrust teweeg. Frederik III van Saarwerden, die de verschillende partijen trachtte te verzoenen, vroeg de daders op om bij wijze van boetedoening een pelgrimstocht te maken naar het H. Graf in Jeruzalem. Tevens dienden ze te Aken een verzoeningsaltaar te stichten met een eeuwig brandende godslamp. Aan dit altaar zouden voor altijd missen moeten worden opgedragen.

Met betrekking tot het te stichten verzoeningsaltaar kon de aartsbisschop met de daders geen zaken meer doen omdat zij al op weg waren naar het H. Land. Daarom deed hij dat met de echtgenote van Statz van de Bongart, Bela van Puth, en de echtgenote van Godart van de Bongart, Agnes van Engelsdorf. Godart van Schönau werd vertegenwoordigd door zijn broer, Johan Masscherel, heer van Wijnandsrade. Waarom Godart van Schönau niet vertegenwoordigd werd door zijn echtgenote, de dochter van Egidius van de Weyer, is onbekend. Het meest aannemelijk is dat zij reeds was overleden.

Namens de pelgrims namen genoemde verwanten de verplichting op zich om een nieuw altaar te stichten in de kapel van de hof van Schönforst. Het altaar zou worden toegewijd aan de Heilige Maaqd Maria, Sint Georgius

en Sint Christoffel. De priester die aan dit altaar de mis zou opdragen, zou daarvoor een erfrente van achtentwintig rijnsse guldens ontvangen, voor het laten branden van de godslamp twee rijnsse guldens. De heer van Gronsveld en zijn erfgenamen zouden van dit altaar leenheer zijn en het recht krijgen om de bediening ervan te vergeven. Van de dertig guldens erfrente zouden Bela van Puth en Agnes van Engelsdorf, namens hun echtgenoten, jaarlijks op 13 mei, de feestdag van Sint Servatius, twintig gulden betalen. Als onderpand hiervoor werd de Vryenhof aangewezen, een hoeve die tussen Simpelveld en Bocholtz was gelegen en die aan beide vrouwen toebehoorde. De resterende tien gulden zouden, namens zijn broer Godart van Schönau, worden voldaan door Johan Masscherel. Als onderpand werd de hoeve Stockheide, die tot Schönau behoorde, aangewezen.

Verder namen boven genoemde verwanten de plicht op zich om ervoor te zorgen dat de drie pelgrims, bij hun terugkeer, de gemaakte afspraken zonder tegenspraak zouden accepteren. Ook moesten zij tot die tijd de vastgestelde bedragen voldoen. De aangestelde priester zou bij verzuim de hand mogen leggen op de aangewezen onderpanden. Als één van de pelgrims zou komen te overlijden, zouden boven genoemde verwanten en hun erfgenamen de verplichtingen van de daders overnemen.

Om de gemaakte overeenkomst extra kracht bij te zetten werden een aantal borgen benoemd. Agnes van Engelsdorf benoemde ridder Johan van Kynswilre en schildknaap Johan van Kynswilre als borg. Bela van Puth benoemde als zodanig haar vader, ridder Johan van Puth, en haar zwager Gerard, de zoon van de voogd van Roermond. Ook Johan Masscherel wees twee borgen aan, namelijk zijn zoon Wijnand van Wijnandsrade, proost aan het Sint Servaassticht te Maastricht, en Egidius van de Weyer.

Genoemde personen zouden borg staan voor alle aangegane verplichtingen. Indien men nalatig zou zijn, zouden zij zonder uit-

vluchten, nadat ze door de heer van Gronsveld op hun verzuim zouden zijn gewezen, een knecht en een paard naar Aken sturen. Deze zouden dan daar in een herberg als gijzelaars worden vastgehouden. Zodra een borg zou komen te overlijden of naar het buitenland zou vertrekken, moest hij binnen veertien dagen een plaatsvervanger benoemen. De nieuwe borg nam dan de verplichtingen over door een aan de oorkonde gehechte transfixbrief.⁵⁵

Borg voor zijn kleindochter

Godart van Schönau overleefde de pelgrimstocht naar het H. Land niet. Hij moet omstreeks 1390 zijn overleden. Zijn twee dochters, tevens kleindochters van Egidius van de Weyer, Elisabeth van Schönau en Adelheid, erfden daarom de tiende van Schönau. Elisabeth verkocht deze goederen echter voor 2280 rijnsse guldens aan de Akense schepen Johan van Hochkirchen. Op 29 september 1391 was Egidius van de Weyer als borg ook bij deze transactie betrokken.⁵⁶

De transactie was namelijk niet zonder risico omdat de verkoop niet kon worden bekrachtigd door de jongere zus van Elisabeth, Adelheid, omdat zij nog minderjarig was. Op het moment dat zij meerderjarig zou worden, zou zij problemen kunnen veroorzaken door de verkoop niet te erkennen. Elisabeth beloofde echter dat, als Adelheid meerderjarig was, zij of haar erfgenamen Adelheid ertoe zouden bewegen deze transactie te erkennen. Zij stond daar zelf borg voor. Om de zekerheid voor Johan van Hochkirchen te vergroten benoemde zij als extra borgen: haar oom, Johan Masscherel, haar grootvader, Egidius van de Weyer, ridder Herman Hoen, de eerste heer van Hoensbroek, Diederik en Adam van Berge, Johan van Puth en de schildknaap Gerard van Cortenbach. Op dezelfde dag verklaarde Egidius van de Weyer, namens hem zelf en zijn erfgenamen, dat hij ervoor zou zorgen dat de tiende van Schönau vrij en onbelast aan Johan van Hochkirchen zou wor-

Luchtfoto van het goed Terweijer kort voordat het rond 1960 plaats moest maken voor een woningcomplex.
foto: *Rijkheyt, Heerlen*

den overgedragen. Ook daarna zou hij voor deze transactie borg blijven staan.⁵⁷

Uitgesloten is niet dat er, nadat Egidius omstreeks 1401 moet zijn overleden, toch nog problemen zijn ontstaan. Op 18 april 1407 verklaarde namelijk Adelheids echtgenoot, Hendrik Schenk van Nideggen, dat hij met zijn zonen zou afzien van de tiende van Schönau ten gunste van Johan van Hochkirchen.

Optreden als zegelaar en getuige

Op 24 juli 1382 was Egidius van de Weyer, samen met Gerard van Cortenbach, Diederik Crommel van Eynatten en Wijnand van Roede [Wijnandsrade] als zegelaar betrokken bij het huwelijkscontract tussen Claes Hoen en Adelheid, Catharina Mascherel. Claes Hoen was vanaf 1404 de tweede heer van Hoensbroek.⁵⁸ Wijnand van Roede was proost van het Sint Servaaskapittel te Maastricht en een broer van de bruid. De huwelijksakte werd ook gezegd door de beide vaders, Herman Hoen en Johan I Mascherel, Heer van Wijnandsrade.⁵⁹

Op 13 augustus 1387 werd Egidius van de Weyer als getuige opgevoerd in een klacht die de burgemeester, schepenen en raad van Aken deponeerden bij hertogin Johanna van Brabant. De klacht was gericht tegen Reinard van Valkenburg, heer van Born en Sittard.⁶⁰ In Aken en omgeving had Reinard zich schuldig gemaakt aan plundering, moord en brandstichting. Door bemiddeling van o.a. hertogin Johanna van Brabant en de bisschop van Luik was het tot een wapenstilstand gekomen. De bisschop deed vervolgens een poging om partijen rond de tafel te krijgen. Daarom nodigde hij Reinard en het Akense stadsbestuur uit om naar Luik te komen. Beide partijen gingen daarmee akkoord. Reinard kwam naar Luik in gezelschap van Egidius van de Weyer en Diederik van Haaren. Toen na de onderhandelingen de bisschop een definitief oordeel uitsprak, weigerde Reinard echter om daarmee akkoord te gaan terwijl hij in de voorafgaande gesprekken het in alle opzichten met de bisschop eens was geweest. Het Akense stadsbestuur beriep zich daarbij op Egidius van de Weyer en Diederik van Haaren, die dat daar-

na ook bevestigden. De Akense afvaardiging had daarna woedend Aken verlaten.

Rutger van Drove, kanunnik van het Maria-sticht te Aken, was sinds 1385 gebrouilleerd met de stad Aken. In dat jaar waren namelijk de Akenaren ten strijde getrokken tegen de burchtheren van Reifferscheid. De burchtheren hadden de regels van de Landvredebond aan hun laars gelapt. Tijdens hun opmars naar Reifferscheid hadden de strijders schade aangericht aan Drove's hoeven, halfwinners en dienaren. Voor zichzelf, zijn erfgenamen en ondergeschikten verklaarde hij echter op 6 februari 1393 dat hij zich weer met de stad had verzoend. Egidius van de Weyer was aanwezig bij de vredesonderhandelingen die de kanunnik met de stad had gevoerd. Aan de oorkonde, die bij deze verklaring behoorde, werd naast het zegel van Rutger van Drove ook het zegel van Egidius van de Weyer gehangen.

Tussen de kanunnik Rutger van Drove en Egidius van de Weyer moet een vertrouwensband hebben bestaan. Dat valt af te leiden uit het volgende. Egidius stond borg voor een schuld van vijfhonderd Rijnse guldens van ridder Wijnand van Rore. In 1392 verklaarden genoemde ridder, maar óók Rutger van Drove, dat Egidius voor deze borgstelling, hoe dan ook, geen enkele schade zou leiden.⁶¹

Op 25 juni 1393 was Egidius als getuige aanwezig bij de sluiting van het huwelijkscontract tussen Werner II van Palant, heer van Breitenbend, en Alveradis van Engelsdorf. Werner II was de zoon van Carselius II, heer van Breitenbend en Alvaradis was de dochter van Edmund van Engelsdorf. Edmund was onder andere heer van Griepkoven en Ruland.⁶²

In dat zelfde jaar, op 11 augustus, trad Egidius van de Weyer te Aken twee keer als getuige op. De eerste keer deed hij dat bij een overeenkomst tussen de Frederik III van Saarwerden, en Johan van Dreissche. Johan had van de aartsbisschop de hoeve 'zu dem Dreisschen' te Voerendaal in leen ontvangen. De tweede keer betrof het een overeenkomst tussen de aartsbisschop en Stacius van Hamel. Deze

edelman deed afstand van zijn leengoed, het dorp Elch gelegen tussen Tongeren en Luik, ten gunste van zijn schoonzoon Aurelius van Strele.⁶³

Benoeming tot ambtman en rechter

Een hoogtepunt in zijn carrière bereikte Egidius van de Weyer waarschijnlijk op 16 september 1393. Op die dag maakte de Keulse aartsbisschop Frederik III van Saarwerden namelijk te Zons [D] bekend dat hij 'Ritter Jellis van Weyer', tot wederopzegging, had benoemd tot ambtman en rechter over alle aartsbisschoppelijke heerlijkheden, lenen en rechten die de aartsbisschop in het Land van Valkenburg en aan de Worm bezat. De aartsbisschop droeg alle leenmannen op hem te gehoorzamen.⁶⁴

Voor het eerst in de geschiedenis van de Keulse lenen gelegen in het Land van Valkenburg had de aartsbisschop een plaatsvervanger of stadhouder benoemd. Werden de leenverheffingen vóór die tijd voornamelijk gedaan door de aartsbisschop zelf, na 1393 werden deze toevertrouwd aan Egidius van De Weyer. Zijn eerste officiële ambtshandeling in deze werd overigens pas geregistreerd op 8 september 1397.⁶⁵

Helaas is in de bekendmaking van de aartsbisschop geen mededeling gedaan over de [politieke] motieven om Egidius van de Weyer in deze functie te benoemen, noch over de hoeveelheid geld die voor deze benoeming werd betaald. Het was namelijk gebruikelijk in deze periode dat belangrijke ambten werden verkregen door aan zijn heer een bepaald bedrag te lenen. Men behield dan dat ambt totdat het volledige bedrag inclusief de rente, meestal tien procent, was terug betaald.⁶⁶

Politiek gezien zou de benoeming van Egidius van de Weyer ingegeven kunnen zijn geweest door het feit dat hij, in tegenstelling tot verschillende andere vooraanstaande Valkenburgse edelen die over Keulse lenen beschikten, zoals bijvoorbeeld Herman Hoen en Gerard van Cortenbach, géén sterke ban-

den lijkt te hebben gehad met de hertog en hertogin van Brabant. Althans dat is nergens uit de door ons geraadpleegde bronnen gebleken. Een aanwijzing daarvoor is óók dat Egidius van de Weyer, in tegenstelling tot Herman Hoen en Gerard van Cortenbach, ontbrak in de slag bij Baesweiler [1371]. Het is daarbij heel goed denkbaar dat een politiek sterk aan Brabant gelieerde leenman door de aartsbisschop als een ongewenste situatie werd beschouwd. Brabant bevond zich in deze periode namelijk permanent op voet van oorlog met Gelre, wegens bijvoorbeeld geschillen over Grave, Cuijk, Millen, Gangelt en Waldfeucht.⁶⁷ Vandaar misschien zijn voorkeur voor Egidius van de Weyer.

Opvallend in de benoeming is verder dat deze duurde *'bis auf Widerruf'*. Picot heeft in deze opgemerkt dat dit bij de meeste benoemingen van ambtmannen de normale gang van zaken was. De aartsbisschop kon hem op ieder gewenst ogenblik ontslaan. Hij was daarbij aan geen enkele ontslagtermijn of andere clausule gebonden.⁶⁸ Indien echter, ter verwerving van het ambt, een bepaald bedrag was geleend, moest dat eerst inclusief de afgesproken rente worden terug betaald.

Conclusies

Genealogisch gezien bevat de stamreeks van Egidius van de Weyer uit Heerlen-noord grote hiaten. Zo valt met enige zekerheid niets te

zeggen over zijn ouders, noch over zijn broers en zussen. Relaties die in het verleden door andere auteurs met stelligheid zijn geponeerd, zijn in het voorafgaande ter discussie gesteld. De voor deze bijdrage geraadpleegde archivalia verschaffen alleen méér inzicht in zijn huwelijken, kinderen, aangetrouwde kinderen en kleinkinderen. Hoe belangrijk de eer van de familie was, blijkt uit het feit dat hij zowel borg stond voor de wandaden van zijn schoonzoon als voor een transactie van zijn kleindochter.

Politiek gezien lijkt hij, in tegenstelling tot diverse andere Valkenburgse edelen, geen sterke banden te hebben gehad met de Brabantse hertogen. Daarbij wijst niets erop dat hij hen niet goed gezind zou zijn geweest. Eerder lijkt sprake te zijn geweest van een zekere politieke inactiviteit of desinteresse. Anderzijds poneerde hij zich wel als een trouwe leenman van de Keulse aartsbisschop. Met name die betoonde trouw en afhankelijkheid zou een belangrijke factor kunnen zijn geweest bij zijn benoeming tot ambtman en rechter in het Land van Valkenburg ten behoeve van de daar gelegen Keulse lenen.

Met dank voor hulp en advies aan: Hub Dortants, Funs Patelski, Peter Peusquens, Emiel Ramakers en Frans Wetzels.

* *F.M. Gerards is bewoner van kasteel Haeren en beoefenaar van de regiogeschiedenis.*

Noten

1. De vindplaatsen worden in het vervolg van deze bijdrage, met name in de noten, vermeld.
2. L. AUGUSTUS, e.a., *De Brabantse Lenen tussen Maas en Rijn, opgetekend door Jan Stoot ca. 1350* [Kerkrade, 1994], 106.
3. J.M. VAN DE VENNE, Lijst van medecombattanten uit het Limburgse in de slag van Baesweiler, 1371, in: *Msg.* 55 [1940], 27.
4. M. VAN DE WEYER, Aantekeningen bij de geschiedens van het geslacht 'Van de Weijer' uit Sint-Huibrechts-Lille, in: *Het Oude Land van*

- Loon, Jaarboek van de Federatie der Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Limburg*, XVIII [1963], 97-100; HEINTZE-CASCORBI, *Die deutschen Familiennamen, geschichtlich, geographisch, sprachlich* [Halle-Berlin, 1933], 508; *Annuaire de La Noblesse de Belgique* 16 [1862], 226.
5. Voor de zo dadelijk vermelde namen werden de volgende werken geraadpleegd: A. VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires des Duchés de Barbant en de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse*, Tome IV [Bruxelles, 1912], Tome V

- [Bruxelles, 1913], Tome VI [Bruxelles, 1916]; *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band IV t/m XII; E. MEUTHEN, *Aachener Urkunden 1101-1250* [Bonn, 1972], TH. R. KRAUS, *Regesten der Reichsstadt Aachen*, dritter Band [Düsseldorf, 1999], vierter Band [Düsseldorf, 2002], fünfter Band [Düsseldorf, 2005]; J. COENEN, *Limburgsche Oorkonden* [Maaseik, 1942]. De volgende namen werden opgespoord: Bonifacius de Vivario, Rabodo de Wyere, Bruno de Weyer, Arnold de Wiere, Gerard de Wiere, Gerard de Vivario, Gerard Beyssel van Weiher, Olivier van den Weyer, Pawin van den Weyer, Hppard de Wyer, Elisabeth de Wyer, Paul van Weyer, Arnould van den Weyer, Henry van den Weyer, Wynant van den Weyer, Wyer zoon van Goswin, Frambach van Wiier, Johan Frambach van Wiier, Heitgin van Weyer en Engelbert van Wier. Deze namen werden opgespoord in de in noot 1 vermelde werken. In 1281 wordt nog Conradus de Wiere vermeld als leenman van Wickrade, zie: L. PETERS, *Geschichte des Geschlechtes von Schaesberg bis zur Mediatisierung* [Assen, 1972], 9.
6. H.M. SCHLEICHER, *Ernst von Oidtman und seine genealogische Sammlung in der Universitäts-Bibliothek zu Köln*, Band 16 [Köln, 1998], 352-370.
 7. P. DOPPLER, Schepenbrieven van het Kapittel van St. Servaas, in: *PSHAL*, Tome XXXVII [1901], 219-220.
 8. Het wapen van de Maastrichtse familie [in vair een rode schuinbalk en een effen gouden vrijkwartier] is afgebeeld in: J.M. VAN DE VENNE, *Limburgse wapens*, [Maastricht, 1925], 200. Het wapen van Egidius van de Weyer [vair met een dwarsbalk waarop drie Sint- Jacobsschelpen] is o.a. terug te vinden in: L. MÜLLER-WESTPHAL, *Wappen und genealogien Dürener Familien*, [Düren 1989], 895.
 9. MEUTHEN, *Aachener Urkunden*, nr.51.
 10. E. SLANGHEN, *Het Markgraafschap Hoensbroek gevolgd door geschiedkundige aantekeningen over het voormalige Land van Valkenburg*, [Maastricht, 1859], 203-204.
 11. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band IV, nr. 2005; Band V, nr. 295, 310, 336, 348, 423, 682, 1181, 1471; Band VI, nr. 431, 544, 547, 555, 563.
 12. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, fünfter Band, nr. 700.
 13. VAN DE VENNE, Lijst van medecombattanten, 27.
 14. A. VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires*, Tome VI, nr. 4548.
 15. C. DE BORMAN, en E. PONCELET, *Oeuvres de Jacques de Hemricourt*, Tome deuxième [Bruxelles, 1925], 390; SCHLEICHER, *Ernst von Oidtman*, Band 16, 368-369; E. SLANGHEN, *Het Markgraafschap Hoensbroek*, 204.
 16. J. HABETS, De leenen van Valkenburg, *PSHAL*, Tome XXI [1884], 266-267.
 17. BORMAN e.a., *Oeuvres de Jacques de Hemricourt*, 390. De verwantschap tussen Egidius van de Wyer en Paul wordt mede ondersteund door de overeenkomst in beider wapens. Een afbeelding van Egidius' wapen is weer gegeven in L. MÜLLER-WESTPHAL, *Wappen und genealogien*, p. 895. Van het wapen van Paul van de Weiher vonden we slechts een omschrijving: 'Sceau en cire verte pendant sur simple queue. Un écu de vair à une fasce, brochante et chargée de trois (besants, ou tourteaux?)'. Zie: VERKOOREN, *Inventaire des chartes et cartulaires*, Tome V, 14.
 18. HABETS, LEENEN, in: *PSHAL*, Tome XXII [1885], 101-103.
 19. HABETS, LEENEN, in: *PSHAL*, Tome XXII [1885], 141.
 20. H.M. SCHLEICHER, *Ernst von Oidtman*, Band 16, 367. Het begrip 'Uradel' dateert uit de 19de eeuw. Het begrip omvat die adellijke geslachten die op z'n laatst omstreeks 1400 tot de 'ritterbütigen Landadel' behoorden en hun stand dus niet te danken hadden aan een adelsdiploma, de zgn. 'Briefadel'. Zie hierover: E. CONZE, *Kleines Lexikon des Adels, Titel, Throne, Tradition*, [München, 2005], 228.
 21. J.H. KESSEL, Beiträge zur Geschichte des Prämonstratenser-Mariienstiftes zu Heinsberg, in: *ZAGV*, 1 [1879], 255. De auteur heeft in het transcript achter 'Haspegner' echter een vraagteken geplaatst. Kennelijk was hij niet helemaal zeker van zijn zaak. Toch moet het zeer waarschijnlijk worden geacht dat de wortels van Egidius van de Weyer liggen in wat nu Belgisch Limburg is. De heer Frans Wetzels [Venlo], kenner van de heraldiek, maakte ons erop attent dat het wapen van Egidius van de Wyer grote overeenkomsten vertoont met het adellijke geslacht Van Tongeren.
 22. BORMAN e.a., *Oeuvres de Jacques de Hemricourt*, 390.
 23. Genoemde passage was aanvankelijk niet te vinden omdat het door De Borman en Poncelet op pag. 390 vermelde werk van Doppler niet bleek te bestaan. Met hulp van drs. E. Ramakers van de Stadsbibliotheek te Maastricht kon de genoemde passage uiteindelijk worden opgespoord in: P. DOPPLER, *Nécrologie de la confrérie des chapelains de la ci-devant collégiale de Saint-Servais à Maestricht*, [Maastricht, 1897], 17-18.

En wat staat er dan? *'Purificatio beate Marie Virginis. Triplex. Anniversarium domini Pauli van den Weyer, milites, et Elisabeth de Duobus Montibus, eius coniugis, V solidis'*.

24. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, [Düsseldorf, 2005], nr. 700.
25. We hadden gehoopt de naam van Egidius' eerste echtgenote te vinden in de – in de *Codex Diplomaticus* vermelde – huwelijksakte van zijn tweede huwelijk [zie: noot 35]. Helaas werd haar naam in de akte niet vermeld.
26. G.D. FRANQUINET, *Beredeneerde Inventaris der oorkonden en bescheiden van het adellijk klooster St. Gerlach*, [Maastricht, 1877], nr. 61 en 64; H.J.J. VERMEULEN, *Jan van Valkenburg, Heer van Born en Sittard, Herpen en Uden, Ridder, 1314-1356*, [Nijmegen, 1980], 148, 149.
27. E.M.F. KOCH, *De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn, Tussen huwelijk en convent 1200-1600*, [Leeuwarden/Mechele, 1994], zie: de bij dit boek behorende diskette.
28. FRANQUINET, *St. Gerlach*, nr. 64.
29. E. VON OIDTMAN, Die Herren von Vlodrop, Erb-vögte zu Roermond, in: ZAGV 8 [1886], 143-147. In de bijlage bij dit artikel, een afschrift van de huwelijksakte van Elisabeth van Schönau en Gerard van Vlodrop, zijn deze namen weer gegeven (146).
30. SCHLEICHER, *Oidtmann*, B. 10, 275.
31. OIDTMAN VON, Die Herren von Vlodrop, 144
32. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 476.
33. H.M. SCHLEICHER, *Oidtmann*, Band 10, 274-275.
34. E. SLANGHEN, Het graafschap Horn, in: *PSHAL XVI* [1879], 4.
35. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band XI, nr. 158.
36. H.M. SCHLEICHER, *Oidtmann*, Band 14, 369 en 676; Ferdinandus Valentinus, *Codex Diplomaticus*, Tomus II, [Leipzig, 1747], 1192/1193.
37. E. VON OIDTMAN, Arnoldus Parvus, der Stammvater des Geschlechts von Palant, in: ZAGV, 16[1894], 79; Gelders Archief, *Heren en Graven van Culemborg*, inv.nr.: 446. Genoemde Johanna moet volgens de akte een tante of nicht zijn geweest van Egidius tweede echtgenote Lette. Zij was een dochter van Werner van Breitenbend, een broer van Carcellis van Palant. Deze Johanna was twee maal gehuwd: eerste met Oyst van Elsloo en, na diens overlijden, met Lodewijk van Reifferscheid. Zie hierover: G. MEYER, *Die Familie von Palant im Mittelalter*, [Göttingen, 2004], 31,34, 39, 76, 78, 502, 503.
38. H.M. SCHLEICHER, *Oidtmann*, Band 16, 369. In de huwelijksakte, opgemaakt vanwege haar huwelijk met Willem van de Bongart, wordt zij nadrukkelijk aangeduid als *'Letta de Weyer filia Aegidii'*. Zie: VALENTINUS FERDINANDUS, *Codex Diplomaticus*, [Leipzig, 1747], 1238-1240.
39. H.M. SCHLEICHER, *Oidtmann*, Band 16, 369; Band 10, 414; Ferdinandus Valentinus, *Codex Diplomaticus*, Tomus II, [Leipzig, 1747], 1223-1226; 1238-1240.
40. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band 11, nr. 332.
41. J. STRANGE, *Beiträge zur Genealogie der adligen Geschlechter*, zweites Heft [Cöln, 1865], 6-8; H.M. SCHLEICHER, *Oidtmann*, Band 14, 676.
42. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band, 1381-1395, nr. 329.
43. P.N. VAN DOORNINCK, *Acten betreffende Gelre en Zutphen 1376-1392 uit het Staatsarchief te Dusseldorp*, [Haarlem, 1900], 275; H.J.J. VERMEULEN, *Jan van Valkenburg*, 171.
44. DOORNINCK, *Acten betreffende Gelre en Zutphen*, 279; *Born. Een koninklijk domein met een boeiend verleden*, [Born z.j.], 69; C. DE BORMAN en E. PONCELET, *Oeuvres de Jacques de Hemricourt*, 197.
45. J.-TH. DE RAADT, *Sceaux Armoriés des Pays-Bas en des Pays Avoisants*, [Bruxelles, 1901], 236.
46. W. MARRÉS en J. J. F. W. VAN AGT, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, Deel V, [s-Gravenhage, 1962], 250-252; E. SLANGHEN, *Het Markgraafschap Hoensbroek*, 200-201; A. BEAUJEAN, Ter Weyer te Heerlerheid, in: *LvH 6* [1956], 119-128.
47. SLANGHEN, Markgraafschap, 201-205; J. HABETS, De Leenen van Valkenburg, in: *PSHAL*, XXII [1885], 13, 200, 307.
48. HABETS, De Leenen van Valkenburg, 200.
49. HABETS, De Leenen van Valkenburg, 13.
50. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band 9 [1381-1390], nr. 561.
51. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 700. Tüssenbroich is gelegen bij Erkelenz [Duitsland].
52. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 700.
53. B. VON SCHWARTZENBERG, De donjon te Heerlen, in: *Msg*, 67 [1948], 41-42; L. VAN HOMMERICHE, De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle, in: *Msg*, 66 [1947], 61-68.
54. H.J. DOMSTA, *Geschichte der Fürsten von Merode im Mittelalter*, I. Band Genealogie der Familie, [Düren, 1981], 103; II. Band Die Besittingen, Politische Tätigkeit, Geistliche ämter und fromme Stiftungen, Verschiedenes, [Düren, 1981], 26, 38, 162, 309, 317; Ferdinandus Valentinus, *Codex*

- Diplomaticus*, Tomus II, [Leipzig, 1747], 1238-1240.
55. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, Band 9, nr. 1944.
 56. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 476.
 57. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 477; L. KORTH, Das Gräflich von Mirbach Archiv, in: *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein insbesondere die alte Erzdiöcese Köln*, 55 [1892], 199.
 58. Venne, J.M. van de, J. Th. H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek*, 47-53.
 59. J.M. VAN DE VENNE, J. TH. H. DE WIN, P.A.H.M. PEETERS, *Geschiedenis van Hoensbroek*, [Hoensbroek 1967], 52.
 60. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 238.
 61. TH. R. KRAUS, *Regesten Aachen*, Fünfter Band 1381-1395, nr. 545; Valentinus Ferdinandus, *Codex Diplomaticus*, Tomus II, [Leipzig 1747], 1192-1193.
 62. G. MEYER, *Die Familie von Palant im Mittelalter*, [Göttingen 2004], 69-75; OIDTMAN VON, *Arnoldus Parvus*, 77.
 63. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band 10, nr. 504; 505.
 64. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band 10, nr. 522; F.M. GERARDS, Over de ontstaansgeschiedenis van de Keurkeulse mankamer te Heerlen, in: *LvH*, 53 [2003], 124.
 65. *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, Band 10, nr. 1358.
 66. Frankewitz, S., *Burgen, Schlösser und Herrenhäuser in Rees*, [Geldern 2006], 20.
 67. R.G. JAHN, Kroniek van de geschiedenis van het hertogdom Gelre, in: J. STINNER en K.H. TEKATH, *Gelre-Geldern-Gelderland*, [Geldern, 2001], 500.
 68. S. PICOT, *Kurkölnische Territorialpolitik am Rhein unter Friedrich von Saarwerden (1370-1414)*, [Bonn, 1977], 316-317. Volgens Picot werden bij veruit de meeste benoemingen in de ambtsbrief door de aartsbisschop géén mededelingen gedaan over de politieke motieven, die aan een benoeming ten grondslag lagen, noch over de bedragen die voor de benoeming waren betaald.

Het raadsel van het Nonnengoed in Hoensbroek; een poging tot een oplossing

DOOR PIERRE HEIJBOER*

In oude documenten is herhaaldelijk sprake van het 'Nonnengoed' te Hoensbroek. Het Nonnengoed was een vrij grote hoeve met bijbehorende landerijen en beemden, die in de loop der eeuwen bewoond werd door leden van aanzienlijke Hoensbroekse families. Lang was onduidelijk waar dit goed gesitueerd moest worden en waarop de naam betrekking had. Al sedert de 19de eeuw hebben historici – ook mannen van naam en faam – hun tanden op dit raadsel stukgebeten. Waar in Hoensbroek lag die hoeve?

Raadsel

De situering van het Nonnengoed was een raadsel, omdat de bronnen elkaar tegenspraken. Er waren documenten die duidelijk aangaven dat het goed gelegen was 'aan den Pappertsberg', die we tegenwoordig kennen als de Schurenberg. Andere stukken noemden echter – even duidelijk – als ligging: 'naast den Aldenhof' [in Kouvender, PH]. En dat was een heel eind, minstens een half uur gaans, van de Pappertsberg verwijderd.

De eerste die met deze tegenstrijdigheid geconfronteerd werd was Egidius Slanghen, Hoensbroeks geschiedschrijver-van-het-eerste-uur. Hij kwam er niet uit. In zijn boek *Het Markgraafschap Hoensbroeck*, verschenen in 1859, liet hij het probleem in feite voor wat het was en nam in zijn geschrift een paar zinnen op, die hem eigenlijk als historicus onwaardig waren.

'Het leen genaamd Nonnengoed', schreef Slanghen, *'volgens eene lijst der Onderlenen van het huis Hoensbroeck, gelegen bij den Aldenhof, schijnt hetzelfde te zijn als dat aan den Pappertsberg [nu Schurenberg] bij den*

Nauenhof'.¹ Deze Nauenhof is de huidige Naanhof, óók gelegen aan de Schurenberg/Pappertsberg. Maar wat Slanghen hier schreef was natuurlijk een onmogelijkheid: hetzelfde goed, dezelfde hoeve, kon niet zowel aan de Schurenberg als naast de Aldenhof liggen.

Romeinse villa

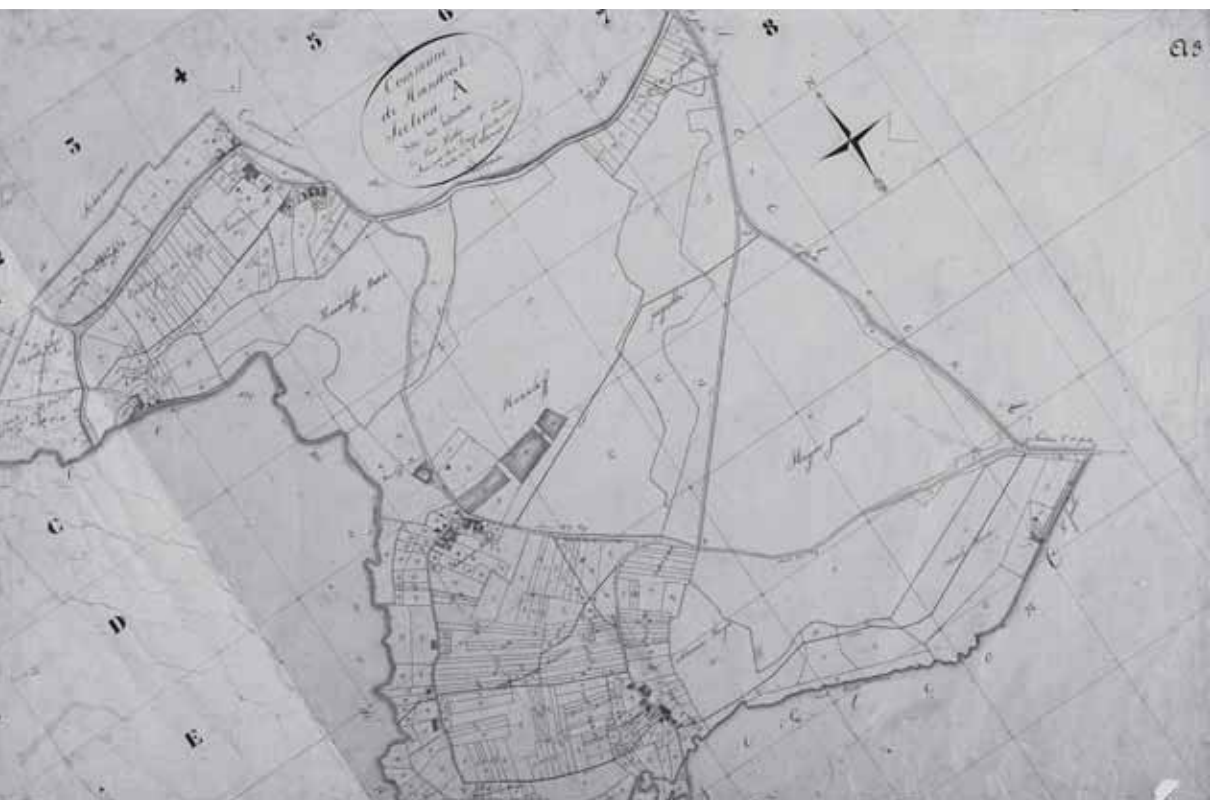
De volgende die zich met het probleem bezighield was P.A.H.M. Peeters, gemeentesecretaris van Hoensbroek en auteur van diverse artikelen over de historie van het dorp. Peeters wenste zich niet neer te leggen bij de 'weerspraak' die volgens hem in Slanghens gedachtegang lag en ging op zoek naar mogelijke verklaringen. Hij zocht die in de naam Nonnengoed en in het feit dat aan de Kouvenderstraat, dicht bij de Aldenhof, ook ooit een Begijne-weijde had gelegen. Ook wees hij erop dat tegenover de Aldenhof in de eerste eeuwen van onze jaartelling een Romeinse villa lag, en dat er in Hoensbroek sinds mensenheugenis een Kloosterstraat was.

In dit tijdschrift schreef Peeters in 1960 onder meer: *'Slanghen heeft geen bewijzen kunnen vinden omtrent een in diezelfde tijd te*

Hoensbroek gestaand hebbend klooster. Wél ontmoet men bij hem het z.g. Nonnengoed, dat door hem als een onderleen van het huis Hoensbroeck beschreven is. Het stond beschreven bij de Aldenhof. [...] Ook beschrijft hij op pag. 94 een z.g. Begijne-weijde die langs de Kauvenerweg lag. Deze weide komt in oude schat-cedulen voor en had een oppervlakte van twee en een halfzil. [...] Van een bestaan hebben van een Romeins huis in de Kouvenderstraat heeft Slanghen geen kennis gedragen. De resten immers werden eerst in 1952 aangetroffen. Men zou nu in een en ander een verband kunnen zien, Nonnengoed en Begijne-weijde kunnen identiek zijn met het romeinse huis. Beide zijn beschreven in de Kouvenderstraat bij de Aldenhof. Zou in dát huis in de latere eeuwen niet een kloostergemeenschap gehuisvest zijn geweest?'²

Peeters zet een vraagteken achter deze mooie theorie en dat is terecht, want zij klopt niet – zoals verderop in dit artikel zal worden aangegeven.

Allereerst enige aantekeningen bij Peeters' tekst. De resten van de Romeinse villa die eertijds tegenover de Aldenhof aan de Kouvenderstraat lag, werden niet voor het eerst aangetroffen in 1952, maar reeds in 1928, toen P.M.J. Cremers, indertijd eigenaar van de Aldenhof, aan de overkant van de straat een modern groot huis liet bouwen. [Later is er onder andere lange tijd een bank in gevestigd geweest.] Cremers' werklieden stootten bij het leggen van de funderingen voor zijn 'moderne villa' op bouwresten die zij als Romeins herkenden. Op last van de bouwheer, die bang was voor stillegging van zijn nieuwbouw, werd deze archeologische vondst in-

De Naanhof op de kadastrale kaart van Hoensbroek. collectie Rijksheryt, Heerlen

dertijd geheim gehouden.³

Dan: de Begijne-weijde. Er lag inderdaad een 'Begijnwei' aan de Kouvenderstraat. Men kende die benaming ook in de eerste helft van de vorige eeuw nog. Maar zij betrof een grondperceel dat aan de noordkant van de Kouvenderstraat lag, ongeveer op de plek waar nu de huizen met de huisnummers 127 tot en met 131 staan.⁴ Dat is niet de plek waar de Romeinse villa lag, en ook niet vlak daarbij. Hier kan nog aan toegevoegd worden, dat in Zuid-Limburg namen van grondpercelen waarin de stam 'begijn' zit in veel gevallen zijn afgeleid van een Bagijn genaamde vroegere eigenaar. Dat zou met de Begijnwei aan de Kouvenderstraat eveneens het geval kunnen zijn geweest. Ook dit is overigens maar een theorie.

Kloosterzusters

Dat er wat Hoensbroek betreft geen enkel document bestaat dat op de aanwezigheid van een klooster duidt had ook Slanghen al vastgesteld, en Peeters gaf hem daarin gelijk. Wat beiden echter niet hebben doorzien, is dat de naam Nonnengoed niets met nonnen, kloosterzusters, van doen had.

Hetzelfde gold voor J.M. van de Venne, samen met Peeters en J.Th.H. de Win schrijver van het omvangrijke werk 'Geschiedenis van Hoensbroek'. Ook hij kon zich niet verenigen met hetgeen Slanghen over het Nonnengoed schreef. Van de Venne:

*'Volgens Slanghen zou dit goed hetzelfde zijn als het leen aan de Pappersberg [nu Schurenberg] bij de Nauenhof, groot 5 à 6 bunder bouw- en weiland, bij verheffing te ontvangen met 3 malder rogge en drie kapoenen. Deze veronderstelling van Slanghen is m.i. onjuist. Het goed is wellicht een spleet van het Nonnengoed geweest.'*⁴

Nog weer een andere mogelijke oplossing dus, maar opnieuw een onjuiste, zoals ik hierna meen te kunnen aantonen. Maar Van de Venne was wel degene die, zonder het overigens te beseffen, aangaf waar de oorsprong

van het raadsel van het Nonnengoed - én een deel van zijn verklaring - lag. Hij begon zijn beschrijving van de geschiedenis van het goed namelijk als volgt:

*'In de meer aangehaalde lijst van lenen uit het jaar 1636 wordt dit leen vermeld als een goed gelegen bij den Aldenhof, groot 15 bunder en te verheffen met 15 goudgulden; leendrager was toen Giel Goris. Als latere bezitters zijn in die lijst bijgevoegd: Jan Cloots, Thomas Quaetacker de oude en na hem Thomas Quaetacker de jonge en ten slotte Peter Slanghen.'*⁵

Achteraf kan worden vastgesteld dat de onbekende secretaris van de graven van Hoensbroek, die aan de lenen-lijst uit 1636 nog een aantal namen toevoegde, degene is geweest die voor honderden jaren van onduidelijkheid heeft gezorgd.

Omdat ook hij niet wist hoe de vork precies in de steel zat - en hij ten onrechte dacht dat Cloots, de Quaetackers en Slanghen de eigenaars waren van een goed dat eerder in het bezit was van Giel Goris. En ook hij op het verkeerde spoor werd gezet door die naam: Nonnengoed.

De ware naam

Het heeft allemaal dus van doen met die naam. Nonnengoed was namelijk niet de ware naam van het goed. De echte naam luidde zoals de mensen van Hoensbroek die uitspraken: Noanegood. En in die naam zat het woord noa, Hoensbroeks voor 'nabij'. Dat woord, noa, zat ook in de naam Noanhoaf, die we kennen als de Naanhof. Maar Naanhof is slechts een Nederlandse 'vertaling' van de Hoensbroekse naam, waarin de oorspronkelijke betekenis ervan, de 'nabije hof', niet meer te herkennen valt.

'Nabij' was de Naanhof vanuit het gezichtspunt van de eigenaren ervan, de heren van Hoensbroek, die aan de andere kant van de Schurenberg in het kasteel woonden. De naamgeving sluit aan bij die van een Ouwenhoaf en een Nujenhoaf, een Uëvesjehoaf en een Ongesjehoaf, een Hoes en een Huske,

waarin een naam is afgeleid uit een onderlinge relatie: een locatie of een eigenschap. Overigens hadden de graven van Hoensbroek ook andere hofsteden die min of meer ‘nabij het kasteel’ lagen, maar die hadden al hun eigen oude namen, zoals Terlinden, Aldenhof, Terveurdt en Termolen.

Zoals gezegd werd Naonhoaf in het Nederlands Naanhof. Maar Noanegood werd Nonnengoed. Beide ‘vertalingen’ klonken min of meer als de Hoensbroekse naam, maar ze verschilden wél. En de ene leidde niet tot allerlei latere speculaties, want ‘naan’ betekent immers niets, maar de andere wél. Want ‘nonnen’, daar kan men zich iets bij voorstellen.

Maar er waren, zoals we zagen, in het geheel geen nonnen in het spel. De oplossing van het raadsel van het Nonnengoed moest elders gezocht worden. En zij kon, zo meen ik, gevonden worden.

Daartoe moeten we er de kadastrale lijst van onroerende eigendommen van Caspar Petrij bij halen; landbouwer op de Naanhof, en weduwnaar van Maria Catharina Klinckenbergh. Van zijn moeder Anna Maria Diederens had hij onder meer een hoeve en een boomgaard geërfd, die eertijds aan de voet van de Heisterberg in Hoenbroek lagen. Het ging om de kadastrale percelen B-152 en B-151. Eerder was die boerderij in het bezit geweest van Anna Maria’s vader, Jan Peter Diederens.⁶

Vroeger lagen daar, onderaan de Heisterberg, twee grote boerderijen; één aan de noordkant van de huidige Buttingstraat [kadastro-nummer B-152] en één ertegenover, aan de zuidkant van die straat. Deze laatste hoeve droeg de kadastrale aanduiding B-153.

Petrij’s lijst van eigendommen dateert van rond 1840. De eerste kolom van de lijst geeft de ‘plaatselijke benaming’ aan van wáár in Hoensbroek het betreffende perceel lag. Daarna volgen nog tal van andere kolommen, over het soort van het perceel [huis, tuin, boomgaard, weiland, poel, etc.], de grootte, de belasting die erover betaald moest worden en wie de vorige eigenaar was.

Noander

Doch belangrijk is vooral die eerste kolom. Die noemt namelijk de naam van een buurtschap in Hoensbroek waarin de hoeve lag, en die naam is ‘Naender’. Noander zouden we vandaag in het ‘plat’ schrijven. In het plat: het oorspronkelijke Hoensbroeks. Daarin zit weer het Hoensbroekse woord voor ‘nabij’: noa. Zó noemden de mensen van Hoensbroek die buurt: Noander. En het was de buurt bij de Buttingstraat aan de voet van de Heisterberg.

Daar lag oudtijds een goed [een hoeve met land eromheen] die men het Noanegood noemde, het nabije goed. Het had die naam omdat het dicht bij de historische Aldenhof lag, waar de eigenaars van dit ‘nabije goed’ woonden. Herinneren we ons de mededeling in een oud document, dat ‘het Nonnengoed bij den Aldenhof is getrokken’. Dat document zei – we kunnen dat nu duiden – dat dit oude Nonnengoed [aan de voet van de Heisterberg] was toegevoegd aan de eigendommen van de Aldenhof, dus eigendom was van de mensen die daar, in de Aldenhof, woonden.

Om het wat ingewikkeld te maken: dat Noanegood was niet de boerderij in Noander die Caspar Petrij bezat, maar de boerderij die ertegenover lag. Deze was in de beginjaren van de negentiende eeuw, kort na de Franse Tijd, eigendom van Francis Lotharius Klinckenberg - de vader van de hierboven genoemde Maria Catharina, vrouw van Caspar Petrij. Het hoofdbezit van deze Francis Lotharius [hij zal zich wel gewoon Frans genoemd hebben] was de Aldenhof, waar hij ook woonde. Zijn vader Gabriël Klinckenberg, secretaris van de graaf van Hoensbroek, had die hoeve toen de Fransen eraan kwamen gekocht van de graaf. Het had Gabriël heel wat financiële hoofdbrekens gekost, en hij had een deel van het land van de Aldenhof aan anderen moeten laten, maar aan het einde van zijn leven had hij de Aldenhof kunnen vererven aan zijn zoon Francis Lotharius. Diens nazaten, behorend tot de families Senden en Cremers, hebben de hoeve in hun bezit gehouden tot 1937.

Op de foto links de Aldenhof in Hoensbroek, kort voor de afbraak in 1969. *collectie Rijckheyt, Heerlen*

Uit de kadastrale lijst van eigendommen van Francis Lotharius Klinckenbergh blijkt dat hij rond 1840 zowel eigenaar was van de Aldenhof als van de boerderij met kadasternummer B-153, het Noanegood [Nonnengoed] van de Aldenhof. En dat sluit zoals al gezegd aan bij de hierboven genoemde oude vermelding, dat het Nonnengoed en de Aldenhof één bezit waren geworden.⁷

Maria Catharina, dochter van Francis Lotharius Klinckenbergh en echtgenote van Caspar Petrij, is waarschijnlijk getrouwd met een jongen uit die andere hoeve in Noander. Háár dochter, Anna Maria Petrij, had die andere

hoeve nog in eigendom in 1872. In het kadaster werd de buurtschap waarin die lag toen, in 1872, aangeduid als 'Navender'.⁸ Maar de sleutel voor het raadsel van het Nonnengoed in Hoensbroek wordt dus aangereikt door de eigendommenlijst van haar vader, waarin de Hoensbroekse buurtschap 'Naoender' wordt genoemd.

Twee 'nabije' hoeves

De oplossing van het raadsel van het Nonnengoed is derhalve dat er in Hoensbroek twee Nonnengoeden waren; twee hoeves die

De Schuureikenweg met de 'Naanhof'. foto: heemkundevereniging Hoensbroek, J. Schuffelers

met Noanegood werden aangeduid. Het ene was *noa* [nabij] aan de Aldenhof, waar de eigenaars van het goed woonden; het andere was *noa* [nabij – even nabij als de *Noanhoaf*] aan het kasteel, waar de eigenaars van dát Noanegood [het goed aan de Schurenberg] woonden.

Ter verhoging van de verwarring over het Nonnengoed speelde in de Hoensbroekse archieven nog een derde grondstuk een rol. In 1566 werd het in een kerkelijk renteboek aangeduid als behorend tot de Aldenhof en grenzend aan de Jeugrubbe. Letterlijk staat er:

*'Thijsken Hutgens van Vaesraedt 5 vat rogge van een stuck lantz gelegen op die Jeugrubbe, reynende dat lant in de Aldenhoff.'*⁹

Misschien was dit dan wel het gezochte Nonnengoed? Er was immers zowel een relatie met de Aldenhof, als met het bos de Jeugrubbe, in de omgeving van de Schurenberg... Maar nee, zo legde Peeters uit in zijn artikelen in dit tijdschrift over de Hoensbroekse Aldenhof: het betrof hier een stuk nieuw ont-

gonnen land nabij het 'Dellerboschken' [niet ver van de Jeugrubbe] waarover een zogeheten 'novaal-tiende' moest worden betaald aan de hertog van Brabant. Het lag wat ver af van de Aldenhof, maar hoorde wel tot het bezit van de eigenaren van die hof. Het was echter géén 'Nonnengoed'.

Omdat de Naanhoaf en het éne Noanegood daar beneden, aan de noordkant van de Schurenberg, zo vlak bij elkaar lagen, zijn ook zij door archiefklerken en historici wel eens door elkaar gehaald. Ook al omdat ze beide in de loop der eeuwen nogal eens bewoond werden door bastaarden van de familie Hoen van het kasteel.

Zo noemde Peeters als een van de bewoners van de hof een zekere Jasper Hoen, afstammeling van *'Daniël Hoen, linie der familie Spaubeek.'* Beide beweringen zijn onjuist. Allereerst bewoonde Jasper Hoen niet de Naanhof, maar de ertegenover liggende hoeve die Nonnengoed werd genoemd. En hij stamde ook niet uit de linie-Spaubeek van de Hoens,

maar was een illegitieme zoon van Rolman Hoen, eigenaar van de helft van de heerlijkheid Hoensbroek.

Veel in Hoensbroek is verloren gegaan, maar de hoeve van dit Nonnengoed - althans een restant ervan - bestaat nog. Het is het langs straat gelegen gedeelte, vandaag de dag de huisnummers 3 tot en met 7 van de Schurenbergweg. In latere jaren woonden hier onder meer leden van de families Quaedackers en Slanghen, die in het begin van de 17de eeuw in de kadasters staan genoteerd als eigenaren van grote stukken grond op en rond de Schurenberg.

Het andere Nonnengoed, dat bij de Heisterberg, is het minder vergaan. Het was lang in het bezit van een van de families L'Ortye [met

als eerste een schoonzoon van de hierboven genoemde Francis Lotharius Klinckenbergh] en aan het uiterlijk ervan was te zien dat deze hoeve een zéér lange geschiedenis achter zich had. Die eindigde ergens in de jaren zestig of zeventig van de vorige eeuw, toen de boerderij ten offer viel aan het zoveelste gemeentelijke uitbreidingsplan.

** Pierre Heijboer is Hoensbroekenaar en journalist. Het artikel is gebaseerd op documenten in zijn bezit afkomstig van zijn voorouders, te beginnen met Rolman Hoen, die op de Aldenhof in Hoensbroek hebben gewoond (zijn moeder is er geboren). Hij méént dat hij het raadsel van het Nonnengoed in Hoensbroek daarmee heeft kunnen oplossen. Voor correcties of aanvullingen houdt de auteur zich aanbevolen.*

Noten

1. EG. SLANGHEN, 'Het Markgraafschap Hoensbroeck', 1859, p. 77.
2. P.A.H.M. PEETERS, 'De Aldenhof in Hoensbroek', *LvH*, 10, 1960. p. 69-74, 108-110, inz. 72.
3. FIETJE HEIJBOER-CREMERS, 'Mijn jeugdherinneringen', 1974 [manuscript]. Over de 'opgraving' van 1952 zie: J.M. VAN DE VENNE, J.TH. DE WIN en P.A.H.M. PEETERS, 'Geschiedenis van Hoensbroek', Hoensbroek, 1967, p. 13.
4. Mededeling van Fientje Heijboer-Cremers, voormalig bewoonster van de Aldenhof, aan de auteur. Het weiland droeg rond 1830 de kadastrale aanduiding A-184 en was eigendom van Peter Stijfs.
5. VAN DE VENNE, 'Geschiedenis van Hoensbroek', p. 241.
6. Idem.
7. Rijkshy, Kadaster Hoensbroek, inv.nr. 6577, art. 1289, onroerende eigendommen van Petrij, Caspar.
8. Idem, inv.nr. 6577, art. 186, onroerende goederen van Klinckenbergh, Francus Lotaris.
9. Idem, inv.nr. 6577, art. 1288, onroerende eigendommen van Petrij, Anna Maria.
10. 'Rentenboek van het altaer van O.L. Vrouw te Hoensbroek', 1566. Archief van de graven van Hoensbroek op kasteel Haag in Duitsland, nr. 2382.19.1.

Achter de muur van het oude kerkhof ...

DOOR WERNER NIJSTERS*

In zijn artikel *Het oude kerkhof van Heerlerheide* spreekt Martin van der Wijst zijn bezorgdheid uit over de algehele toestand van deze begraafplaats.¹

Hij schrijft: *'Momenteel ziet het kerkhof zelf en de bomen en struiken er redelijk uit, maar de ruim 70 nog herkenbare graven maken een trieste indruk'*.

Hij kon niet vermoeden dat een jaar later het eerste stuk van deze zin achterhaald zou zijn. In mei 2007 keken passanten met lede ogen toe hoe de bomen en struiken een prooi werden van brullende kettingzagen. Alles ging tegen de vlakte. Beschadigingen aan grafmonumenten bleven niet uit. Boomstronken werden niet verwijderd. Nu maakt het héle kerkhof een trieste indruk.

Een restant roept de vraag op naar het origineel. Een oud kerkhof pal naast een kerk. Een kerk hoort bij een parochie. Een parochie die meer dan anderhalve eeuw bestaat, heeft misschien een beschreven verleden. Die gedachtegang bleek juist. In 1989 verscheen het boek *Vier dont ut zelf, 150 jaar geschiedenis van een parochie*. In het voorwoord staat: *'Veel dank zijn we verschuldigd aan Frank Mulders die enorm veel tijd besteed heeft aan het doorwerken van de archieven en die zo het merendeel van de gegevens voor dit boek aangedragen heeft'*.² Als iemand iets moet weten ... dan Frank.

In de tweede helft van de jaren tachtig begon hij 'te spitten in de oude boeken'. Al snel ontdekte hij grote hiaten in de archieven. Heel opvallend was dat er geen specifieke documenten bestonden over het oude kerkhof. Een enkel fragment in een kasboek en enkele

zijdelingse vermeldingen waren alles. In 1991 vatte Frank het plan op om een inventaris te maken van het oude kerkhof, zoals dat er toen bijlag. De beschrijving is een momentopname van ruim een jaar durend onderzoek. Daarna zijn er zaken vergaan en vernield.

Het onderzoek

Frank maakte een plattegrond en tekende daar alle graven en grafresten in. Elk graf is genummerd en apart beschreven. Van de grafstenen noteerde hij de nog zichtbare teksten. Ook alle bomen en struiken zijn vermeld. Ze staan kriskras door elkaar zonder herkenbare structuur. Waarschijnlijk zijn ze door mensen geplant bij een graf of door de kerk of ze zijn er spontaan gegroeid.

Het structuurloos door elkaar liggen van de graven komt vermoedelijk doordat de parochie steeds groter werd. En door de bouw van de nieuwe kerk [1909] werd het kerkhof kleiner. Het raakte overvol en men heeft toen veel graven 'buiten de gewone rij' gemaakt. Dat kostte 10 gulden extra.³

Vorm en uiterlijk

Het oude kerkhof had oorspronkelijk een L-vorm. Het grootste deel [rechts] is door de bouw van de nieuwe kerk verloren gegaan. In het begin stonden er struiken en een heg.⁴ Ten tijde van pastoor Reyners kwam er in 1861 een muur van 6 voet hoog.

Het oudste gedeelte van het kerkhof bevindt zich achteraan. Daar staat een uniek monument met een beeldje. Dat is het enige in zijn

Graf Alberts. foto: Frank Mulders

soort op het kerkhof en betreft het grafmonument van pastoor Timmermans. Dat ligt – als je het kerkhof op komt – rechts achter tegen de bijsacristie. Vroeger had het een andere plaats. Het is vreemd opgesteld. Het is het enige beeld dat een andere richting opkijkt dan de andere. Dat komt omdat het graf eerst achter de oude kerk lag, op de plaats van het priesterkoor van de huidige kerk. De kerk nu is een stuk groter dan de vorige.

De begraafplaats is in de loop der jaren steeds hoger geworden. De grond die uit de graven en grafkelders kwam, werd niet altijd afgevoerd maar over het terrein verspreid. Of dat gebruikelijk was, is niet helemaal duidelijk. Bovendien is er grond die vrijkwam bij het uitschachten van de nieuwe kerk op het kerkhof gedeponeed.⁵ Evenals puin van de restauratie. Daardoor is het behoorlijk opgehoogd. Dat is te zien als men de muur van de binnen- en buitenkant bekijkt.

Het is ook te constateren aan het graf van de eerste twee pastoors [die liggen in één graf].

Het heuveltje dat daar nog van te zien is, vormt het topje van een grafmonument dat ongeveer een halve meter onder de grond ligt.

Beschrijving van de grafmonumenten

In totaal heeft Frank 80 beschrijvingen gemaakt. Die is consequent aangehouden voor elk monument en wel als volgt:

- alle teksten – voor zover nog leesbaar – in de juiste verhoudingen;
- het aantal onderdelen van een monument en hun afmeting;
- de juiste plaats van een graf t.o.v. de kerk en de achterwand (het zijn niet allemaal echte monumenten, soms is het maar een fundering);
- de naam van de steenhouwer.

Bij sommige was dat eenvoudig maar bij andere heeft hij wat graafwerk verricht omdat de naam onder de grond was verdwenen. Hij heeft er veel ontdekt. Zo staat er op het graf

Detail grafsteen Alberts. foto: Frank Mulders

van pastoor Timmermans de naam van de steenhouwer en die heette ook Timmermans. Dat is waarschijnlijk familie, want zowel de pastoor alsook de steenhouwer was afkomstig uit Roermond.

Voetvallen

In de verzwaarde muurpenanten bevinden zich dichtgemetselde nissen met kruiswegstaties.⁶ Uit geen enkele bron is te achterhalen of deze passietaferelen betrekking hadden op de Goede Vrijdag of op de hele Goede Week. Wel staat vast dat het olieverfschilderingen op hout betreft. De eerste stammen uit 1840 en komen uit Aken. Rond 1890 heeft Hugo Kohl – een bekende schilder uit Roermond – nieuwe schilderingen gemaakt. Hij vervaardigde ook de kruiswegstaties die vroeger in de kerk hingen. Hij is de tweede of derde kunstenaar die de voetvallen geschilderd heeft. Olieverf op hout vergt onderhoud. Daarom hebben er in het tijdsbestek van ongeveer 90 jaar

drie versies gestaan. Telkens bijgewerkt of op nieuw geschilderd. De kapelletjes waarin ze hingen, waren wit en ook dat moest regelmatig vernieuwd worden. Twee keer hebben vernieuwingen van de voetvallen zelf plaatsgevonden. Dat staat vast, maar niet de aard van de werkzaamheden. De onderhoudskosten werden waarschijnlijk te hoog. Rond 1930 waren ze zo slecht dat men ze dicht gemetseld heeft. Links vooraan op het kerkhof was er een; twee aan de zijkant van de Kapelaan Ramakersstraat. Naast de toenmalige grafkapel en het graf van pastoor Timmermans en in de rollaag van de muur achter de kerk zijn er vermoedelijk ook twee geweest. De kerkhofmuur is in 1984 gerestaureerd door een groepje vrijwilligers, waaronder Joep Steen.

De voetvallen werden vooral 'na de diensten tijdens het Octaaf van Sint Cornelius door de bedevaartgangers en parochianen met een vroom bezoek vereerd.'⁷ Het was 'bijzonder' dat de voetvallen hier stonden, maar niet uniek. Op de Kolleberg in Sittard be-

staan ze nog [passietaferelen]. In Schilberg bij Echt stonden ze verspreid door de parochie. Die zijn eind jaren '80, begin jaren '90 gerestaureerd en bijeengeplaatst in een plantsoen voor het kapelletje van Schilberg. In België [Heppeneert] zijn de Zeven Smarten van Maria afgebeeld. Ook in Duitsland komen nog voetvallen voor.

Processie

Over het kerkhof liepen verschillende paden, vooral rondom. Elke derde zondag van de maand werd er over het kerkhof een processie gehouden. Daar waren drie grote wegen voor, zo meldt het archief. Daar is nu niets meer van te zien. Tot wanneer die traditie in ere is gehouden, is niet bekend. De processies werden gehouden door de Broederschap van de heilige Drievuldigheid. Deze broederschap werd ongeveer bij het begin van de parochie in 1839 opgericht. Niet bekend is hoelang de broederschap bestaan heeft en ook de andere bezigheden niet en welke rol ze vervulde in andere processies. Er is wel een namenlijst van leden.

De Pinksterprocessie die we nu nog kennen, werd vroeger gehouden op de zondag na Pinksteren en dat was Drievuldigheidszondag. Krantenberichten tonen aan dat deze datumverschuiving heeft plaatsgevonden rond 1930.

Grafkelders

Op het kerkhof bevinden zich twee grafkelders. Een is het graf van de familie Wintgens. In 1865 was Eduard Wintgens van de hoeve Terwijer als student ingeschreven te Rolduc. Hij was korte tijd arts te Heerlen en overleed op 15 januari 1921 als oud medisch adviseur bij de Arbeidsinspectie te Den Haag.⁸

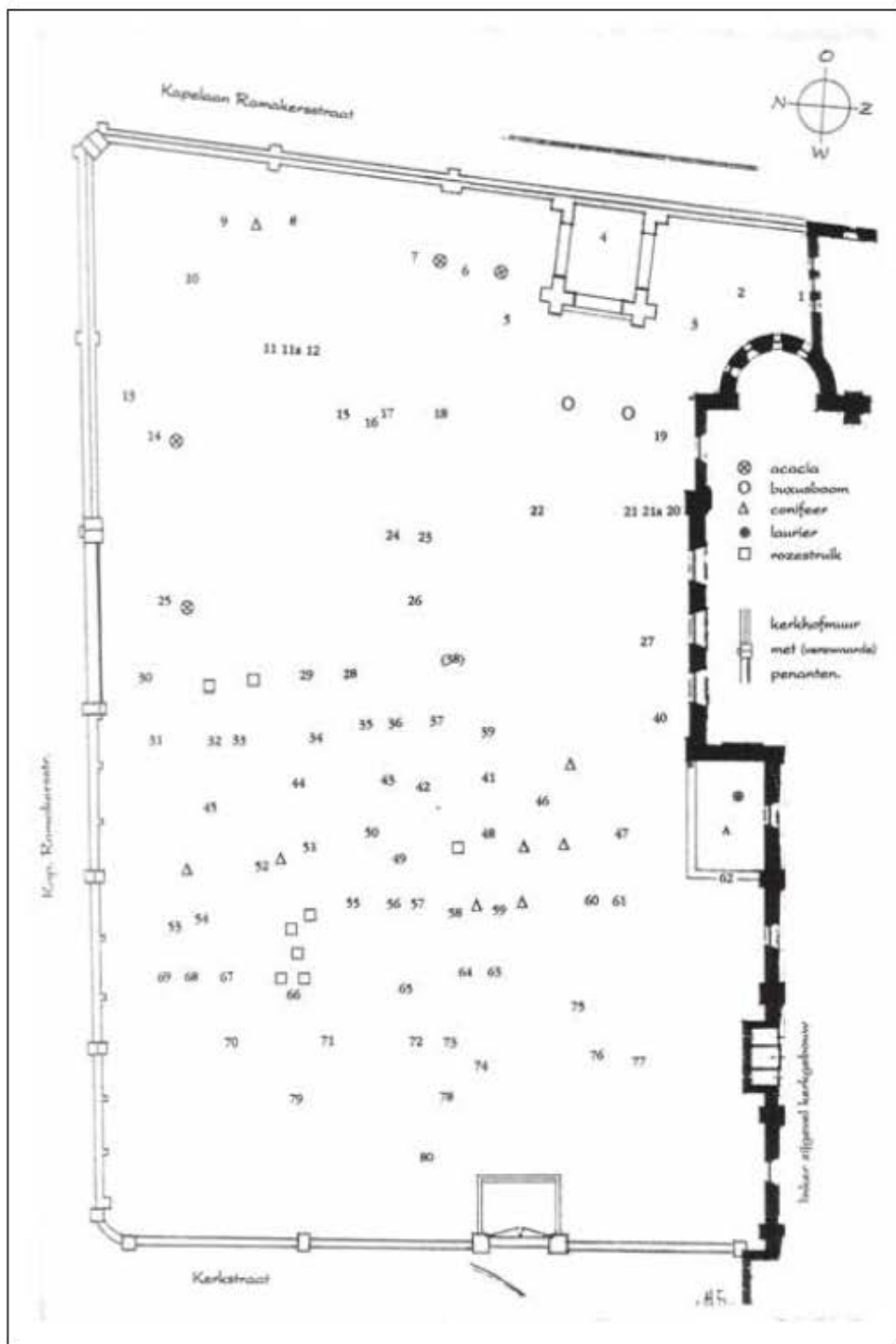
Dit is overigens het enige graf waar nog een hek omheen staat. Deze grafkelder is gekocht. De andere is van de familie Backbier [vroeger Packbier]. Op dit graf stond een kapelletje dat in 1972 is afgebroken. Omdat men het graf zelf ongemoeid heeft gelaten, is de vloer

Grafsteen Timmermans. foto: Frank Mulders

van het kapelletje bewaard gebleven. De grafkelder eronder bestaat nog. In de kapel hing vroeger een missiekruis. Dat was geschonken aan de parochie [1880] als aandenken aan een missieweek. De heer Packbier stelde voor het op het kerkhof te plaatsen. Hij zou er een kapelletje voor bouwen dat tevens als graf dienst kon doen voor hem en zijn eega. Het kerkbestuur stemde in.

Het echtpaar Packbier – Otermans is in die

Plattegrond kerkhof. foto: Frank Mulders

De grafkapel van Backbier. foto: Frank Mulders

grafkelder begraven. Zij hadden geen kinderen. Uit het archief blijkt dat er drie plaatsen waren. Ook zijn broer en diens echtgenote zijn er bijgezet. Daarvoor is weer toestemming gevraagd aan het kerkbestuur en er is ook voor betaald. Want de kapel was voor de eerste twee echtelieden bestemd en de familie kon daar geen aanspraken op maken.

Apart

Rechts, vooraan bij de zijkapel, ligt een stenen rand. Mevrouw J. Osterlitz-Odekerken zaliger [geboren en getogen in Heerlerheide] vertelde Frank tijdens zijn onderzoek dat dit het graf was van pastoor Smidts, de bouw-pastoor van de huidige kerk. Hij heeft nooit een grafmonument gehad. De bouw van de kerk liet een financiële schuld achter voor het kerkbestuur.

De familie wilde graag een grafmonument, maar het kerkbestuur heeft daar niet aan wil-

len meewerken. Hij ligt begraven in de oksel van de kruisvorm van de kerk. In principe is de kerk zelf zijn monument. Maar de juiste betekenis van de stenen rand is onbekend.

Het einde

'Het kerkhof heeft dienst gedaan tot 1929. Toen werd de Algemene Begraafplaats op de Heulsberg [Kampstraat] aangelegd. Wel vonden er tot 1945 nog bijzettingen plaats en het werd pas in 1953 officieel gesloten'.⁹ Er werd toen door de gemeente geen toestemming meer gegeven voor begravingen. Het kerkhof is eigendom van de parochie. Op last van het kerkbestuur werd in 1972 alles opgeruimd dat niet meer onderhouden werd. Hele grafmonumenten en vooral de randen van graven en loszittende delen werden verwijderd. Hetgeen we nu nog zien, zijn enkel kopstenen. Want elk graf had een band ervoor of een hek er omheen.

*‘Zo’n kerkhof herbergt enorm veel dierbare herinneringen en bijzonderheden, te veel om op te noemen. Men moet dit behouden en in goede staat brengen om te voorkomen dat het een andere bestemming krijgt of vervalt tot datgene wat het voor de aanleg was: ‘geheel destil-
aat, vol kuilen en graven en met slecht gestruik bewassen’.*¹⁰

Vijfendertig jaar na de ruiming is de hoop

gerechtvaardigd dat het kerkbestuur deze mening ook is toegedaan en spoedig het motto van 1989 in praktijk brengt: *‘Vier dont ut [noe ooch] zelf’.*

** Werner Nijsters houdt zich bezig met streekgeschiedenis, genealogie, Hoensbroeks dialect en sterrenkunde. Dit artikel is oorspronkelijk geschreven in het kader van zijn rechtenstudie te Maastricht..*

Noten

1. MARTIN VAN DER WIJST, Het oude kerkhof van Heerlerheide, in: *LvH* 56[2006] nr. 1, 29-31.
2. J.M.H. HOEN, *Vier dont ut zelf; 150 jaar geschiedenis van een parochie*, Heerlerheide 1989, 5.
3. Kasboek archief kerk.
4. HOEN, 53
5. A. GROND, *Schetsen van Heihoven*, Heerlen 1948.
6. HOEN, 125.
7. HOEN, 125.
8. H.A. BEAUJEAN, *Schetsen uit de geschiedenis van Heerlerheide*, Heerlerheide 1975, 139.
9. HOEN, 123.
10. VAN DER WIJST, a.w., 31.

Recensies en signaleringen

DOOR ROELOF BRAAD

Alphons Boosten [1893-1951], architect

Piet Mertens en Lidwien Schiphorst [redactie].
Amsterdam/Heerlen 2007. ISBN 9789085062677.

In vervolg op een grote tentoonstelling bij Vitruvianum in het Glaspaleis over deze vermaarde Limburgse architect die vooral bekend is vanwege zijn kerkenbouw verscheen een bundel met essays om zijn markante bouwwerken wat nader te belichten. Op de cover staat te lezen, dat de tijd waarin Boosten werkzaam was, werd beheerst door de polarisatie tussen modernisten en traditionalisten in de architectuur. Boosten blijkt noch bij de een noch bij de ander te passen en dat maakt zijn werk oorspronkelijk. In de verschillende bijdragen wordt deze positie nader uitgewerkt door verschillende bouwwerken van Boosten te bespreken. Fred Humblé geeft onder de titel 'Grafiek en plastiek' een inleiding op het werk. Lidwien Schiphorst geeft een biografische aantekening, Arjen Looijenga belicht het kerkelijk werk, Sander van Daal en Lidwien Schiphorst schrijven vervolgens over de scholen en kloostergebouwen. Daarna komen de profane gebouwen aan bod: fabrieken en andere bedrijfsgebouwen [Lidwien Schiphorst], stadswoningen, villa's en landhuizen [Niek Bisscheroux], de stedenbouwkundige erfenis [Maurer], het Stadhuisstraatplan in Maastricht [Servé Minis] en volgen twee bijdragen over de samenwerking tussen Boosten en Henri Jonas [Monique Dickhaut] en Boosten als restauratiearchitect [Piet Mertens]. Het boek is fraai vormgegeven en kwam tot stand na veel onderzoek in het recent toegankelijk verworven en toegankelijk gemaakte archief en de naar aanleiding daarvan ont-

worpen tentoonstelling, die ik al eerder noemde. Spraakmakend in het werk van Boosten is dat hij het waagde in Maastricht een kerk te ontwerpen met bijna op minaretten gelijkende torens. Maar ook in de andere bijdragen lezen we dat het werk van Boosten bijzondere architectuur is. Hij heeft duidelijk een eigen vormgeving. Jammer vindt ik dat de lijst van zijn oeuvre – er wordt verwezen naar een eerdere publicatie ervan – niet in dit boek verkort is opgenomen. De bijdragen geven opsommende, gedegen beschrijvingen van zijn werk in de besproken categorieën en dan wil je al vaak snel weten of en waar hij meer van hetzelfde gebouwd heeft en of de opsomming uitputtend is. Redelijk vaak merk ik ook dat genoemd wordt dat het werk be-

langrijk is in de architectuur. De onderbouwing ervan en vergelijkingen met andere stromingen en architecten zijn echter schaars te vinden. Dat zou ik nou interessant vinden. Toch is het boek voor iedereen die iets over de architectuurgeschiedenis van Limburg wil weten een must, want Boosten is niet de minste en zoals de cover zegt: 'ook de geïnteresseerde leek krijgt inzicht in de architectuur en geschiedenis van Limburg'. Dat wordt in ieder geval voor de periode van het leven van de architect redelijk waar gemaakt.

Wat betekent deze plaatsnaam? Lijst van Limburgse toponiemen

Door Herman Kaldenhoven; 182 pagina's, Leon van Dorp Uitgeverij [Heerlen 2007]. Luxe hardcover uitgave; ISBN 978-90-79226-01-6. Te bestellen bij: www.leonvandorp.nl € 19,50

Verklaringen van Limburgse plaatsnamen waren tot nu toe te vinden in talrijke, vaak moeilijk te vinden, verspreide bronnen. Dit

boek bevat een verzameling van die plaatsnamen met daarbij hun schrijfwijze in het dialect, hun eerste schriftelijke vermelding en schrijfwijze, gevolgd door hun verklaring. Dit boek geeft korte verklaringen voor nagenoeg alle plaats- en waternamen die in Limburg van Mook tot Vaals voorkomen. Onmisbaar voor iedereen die belangstelling heeft voor Limburg en zijn geschiedenis.

Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn

Door Rolf Hackeng, Regionaal Historisch Centrum Limburg [Maastricht 2006]
ISBN 10 90-78371-01-03, 720 blz., € 25,-.

Onze collega Rolf Hacking promoveerde op 29 juni 2006 met dit proefschrift aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Hij inventariseerde de vele onroerende bezittingen van deze religieuze gemeenschap die tot 1797 aan de befaamde Sint-Servaaskerk verbonden was. In deel 1, de eigenlijke studie, beschrijft Hacking na een degelijke maar beknopte samenvatting van de geschiedenis van kerk en kapittel, in enkele hoofdstukken de spreiding, ouderdom en ontwikkeling en de exploitatie van het grondbezit voor en na 1200 en ook hoe hij met de relatief schaarse archiefbronnen – een groot deel van het archief is in 1797 bij de komst van de Fransen verloren gegaan – heeft kunnen reconstrueren.

In een vijftal diepteonderzoeken is het grondbezit gereconstrueerd. Dit voor vijf plaatsen waar voldoende cartografisch materiaal voorhanden is. Interessant is de retrogressive methode die hierbij is gebruikt om vanuit bestaand cartografisch materiaal en bekende verkaveling die van het verleden te reconstrueren. In het vijfde hoofdstuk wordt een poging gewaagd om vooral de bezittingen in de stad Maastricht te duiden en de positie van het kapittel te bepalen. Samenvatting en conclusie sluiten het geheel zoals het hoort af.

Extra bijproduct van deze studie is een bronnenboek van het kapittel, gepubliceerd als deel II in deze studie. Alle bronnen tot 1200 zijn opgenomen en een selectie uit de periode 1200-1553. In deel III volgt de door Hacking samengestelde lijst van bezittingen van het kapittel.

In de aanbevelingen voor verder onderzoek geeft Hacking weinig hoop op verdere reconstructie van het grondbezit in de plaatsen waarvoor hij geen diepteonderzoek heeft verricht. Er zijn te weinig bronnen voor voorhanden. De studie mag wat mij betreft niet gemist worden bij studie naar het middeleeuwse verleden van de Euregio Maas-Rijn, maar kan ook als voorbeeld dienen voor studie naar het bezit van andere kapittels.

Kalender 2008

Heemkundevereniging Heerlen-Stad

Weliswaar bijna uitverkocht, maar toch de moeite waard om er even de aandacht op te vestigen. Na maanden voorbereiding zijn in Heerlen afgelopen jaar drie heemkundeverenigingen van start gegaan. De Heemkundevereniging Heerlen-Stad heeft om de jonge verenigingskas wat aan te dikken in samenwerking met de Bewonersraad Heerlen-Stad, Rijkshuyt en vormgever Leon van Dorp een kalender voor 2008 uitgegeven met 13 oude ansichtkaarten van Heerlen. De kalender is zo samengesteld dat ze aan verschillende doelstellingen voldoet. Men kan er kleine noti-

ties op kwijt, de ansichtkaarten uitknippen en versturen [op de achterkant van de kaart staat in het kort de plek beschreven] of de kalender aan het eind van het jaar doormidden snijden en dan bewaren als boekje. Het is de bedoeling dat ieder jaar zo'n kalender verschijnt. De eerste kan dus het begin van een verzameling worden. In de losse verkoop kosten de kalenders € 7,00 per stuk. Te bestellen of te koop bij: Dhr. J. Teunissen, tel. 045-571 28 55, e-mail janteunissen@home.nl of bij boekhandel Winants in Heerlen.

De redactie van Het Land van Herle

wenst alle lezers

prettige feestdagen en een voorspoedig nieuwjaar!

Inhoudsopgave 2007

Aflevering 1:

De Antonius van Padua-devotie te Kerkrade	1
Door Antoine Jacobs	
Nieuw wegkruis op Vrieheide	7
Door Martin van der Wijst	
'Möge der Kunstsinn fortschreiten!'	8
Honderdvijftig jaar harmonie St. Cecilia Hoensbroek [1856-2006]	
Door Mark van Dijk	
Het 'Kuyperkaartje' van Hoensbroek	22
Door Mark van Dijk	
Twee bijzondere bidprentjes met een verleden	25
Door Hans Thissen	
Recensies en signalementen	30
Door Roelof Braad, Mark van Dijk en John Schobre	
Jaarverslagen 2005/2006	33

Aflevering 2:

Ridder Herman Hoen	41
Door F.M. Gerards	
Lager onderwijs in Voerendaal ca. 1930	54
Door Martin van der Wijst	
Het notariaat in Merkelbeek	57
Door Jac. Smeets	
Recensies en signalementen	64
Door Roelof Braad en Mark van Dijk	

128

Aflevering 3-4:

In memoriam Hubert van: Wersch [1917-2007]	69
Door Luc Wolters	
Royal: de geschiedenis van Heerlens mooiste bioscoop	71
Door Ivo Senden	
Bokkerijders, bende of mythe?	89
Door Rein van Lieshout	
Egidius van de Weyer, ridder en eerste stadhouder van de Keurkeulse Mankamer te Heerlen	96
Door F.M. Gerards	
Het raadsel van het Nonnengoed in Hoensbroek; een poging tot een oplossing.	111
Door Pierre Heijboer	
Achter de muur van het oude kerkhof ...	118
Door Werner Nijsters	
Recensies en signalementen	125
Door Roelof Braad	